

STAMPFEL-FÉLE
TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

— 20. —

AZ EGYETEMES
IRODALOMTÖRTÉNET
ÁTTEKINTÉSE.

— —

IRTA:

HAMVAS JÓZSEF,
FŐGYMN. TANÁR.

III. RÉSZ:
A ROMANTICIZMUS KORÁTÓL NAPJAINKIG.

POZSONY. 1900. BUDAPEST.

STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Wigand F. K. könyvnyomdája, Pozsonyban.

Tizedik rész.

A romanticizmus kora.

A romanticizmus. A megújulás kora felszabadította az irodalmakat a francia befolyás alól s a felvilágosodás íróinak hideg értelmi költése helyett a természetes közvetlenséget, a képzelőerő szabadabb működését hirdette. Századunk elején, Napoleon győzelmei korában, a franciás irány ellen való küzdelem politikai térre lépett s az irodalmat a nemzetek önfentartási ösztöne vezette arra, hogy a francia elnyomással szemben nemzeti valóját kifejtve, a nemzeti öntudatot ébren tartsa. A romanticizmus kezdetben csak a képzelőerő nagyobb szabadságát hirdeti s kiválóan nemzeti tárgyakat keres. Utóbb minden szabály elvetésével a költő egyéni kedvét tartja az egyetlen mértéknek s tárgyait, minthogy a sivár jelen nem nyújthat felemelő eszményeket, a középkorból választja. Mert a romanticizmus felfogása szerint a középkorban eszmény és valóság, élet és költészet nem váltak még el egymástól. A középkor iránt való szeretet csakhamar a középkori intézmények iránt való rajongássá lett s ez adta meg a romanticizmusnak reakcióra hajló, az egyházi és állami abszolutizmust pártoló jellemét.

A romantika kezdetei Angliában. A középkor iránt való szeretet Angliában harminc esztendővel korábban ébredt, mint a német és francia irodalomban. Percy püspök már említett anthológiája, melyben régi angol költők munkáit gyűjtötte össze, keltette föl elsőben a figyelmet a középkor iránt. Horace Walpole „Az otrantói kastély” és Gregory Lewis „A szerzetes” című regénye nyitják meg a képtelen túlzásokkal telt regények hosszú sorát. A romantika valódi előkészítői azonban azok a költők, kik előszeretettel éneklék meg Westmoreland szép tavait s ezért „Tavak költői”-nek, (Lakers), hívják őket. Ezek Wordsworth, Coleridge és Southey. William Wordsworth (1770—1850) a népiességet, egyszerűséget erőlteti; romantikus túlzásai nem találtak hálás közönségre. S. Taylor Coleridge (1773—1834) e költői iskola legerősebb tehetsége. Schiller „Wal-

lenstein"-jének fordításával lép föl 1800-ban s mindvégig a német irodalom hafása alatt áll. Munkái szerkezetükben fogyatékos alkotások; nyomasztólag homályosan elmélkedik. A három közül legtermékenyebb Rob. Southey (1774—1843). Nagyobb elbeszélő költeményeiben („Medve“, „Thalaba“, „Kehama átka“) képzelőtehetségének megerőltetésével sem tud igazán költői magaslatra emelkedni. Népszerű kisebb, balladaszerű költeményei által lett. Történelmi munkáinak prózája becses. Ehhez az iskolához tartoznak még: John Wilson, Sam. Rogers, Thomas Campbell és Felicia Hemans.

Walter Scott. Az angol romanticizmusnak nemzeti tartalmat és jelentőséget Walter Scott (1771—1832) adott. Gyermekkorát Roxburghshire festői vidékén töltötte s itt ismerte meg a skót felföld regényes népmondáit. Irói pályáját „A végek (angol és skót határ) balladái“-nak kiadásával kezdi meg. 1805. és 1810. között megjelent három költői elbeszélésével: „Az utolsó minstrel éneke“, „Marmion“, „Ellen Douglas“ (The Lady of the Lake),*) alapítja

*) A költemény hat énekből áll. V. Jakab, skót király, vadászat közben eltéved, a Katalin-tó vidékére kerül, lova összerogy, így éri az este. A tavon kedves női alak jelenik meg csónakával s a királyt vadregényes partra viszi, hol vendégszeretettel fogadják. A leány arcán száműzött hősének, Douglasnak, vonásait ismeri föl a király, ki Fitz-James álnéven mutatkozik be. Következő reggel Fitz-James, a lány képével szívében, elhagyja a magányos rejteket. A második énekben részletesen megismerkedünk Douglas körülményeivel. Száműzetése után gyermekével, Ellennel, a merész Roderick Dhu-nél talált menedéket, ki azt reméli, hogy az oltalomért Ellen kezét nyeri meg. A leány azonban Malcolm skót nemes ifjút szereti s midőn az apja Roderich kérését leányának előadja, Ellen elhalaványodik. Ebből megérti Douglas, hogy leánya mást szeret. Ezért elhátározza, hogy Roderick szigetéről távozik. A harmadik énekben Roderick népe fegyverkezik Jakab ellen. A jóspap azt jóvendöli, hogy azé a félé lesz a győzelem, amelyik előbb ejt el egy ellenséget. Fitz-James másodszor is elindul, hogy Ellent felkeresse. Utján Roderick egyik embere lesz vezetője. Ellen bevallja, hogy mást szeret. Fitz-James egy pecsétgyűrűt ad neki, mely által bármikor a királyhoz juthat. Elbucsuznak. A leány inti, hogy vezetőjével szemben óvatos legyen, de a király

meg írói nevét, melyet „Waverley“ regényei országos, majd világhírre emeltek. Hirnével vagyona is rohamosan emelkedett. Abbotsfordban, a Tweed partján pompás kastélyt épített, melyben IV. György királyt is vendégül látta (1822.) 1820-ban megkapta a nemességet. Azonban 1825-ben anyagilag tönkre ment s megkettőzött munkássággal akarta régi helyzetét visszaállítani. 1830-ban szélütés bénította meg s 1832. szeptember 21-én meghalt Abbotsfordban. — Követői jóformán csak a külsőségekben utánozták. Harry Ainsworth (1805—1882.) „Rockwood“, „Jack Steppard“, „A londoni Tower“ és „Guy Fawkes“ című rémregényeiben Walpole, Mrs. Radcliffe és Scott modorát egyesíti. G. P. R. James (1801—1860) „Darnley“, „Richelieu“, „Fülöp Ágost“ című munkáival Scott irányának gyengülését mutatja. Jelesebb

nem veszi komolyan a figyelmeztetést. Utközben a megháborodott Blanche-sal találkozik. E leány jegyesét Roderick ölte meg s most Fitz-James lincoln-zöld ruhája jegyesére emlékezteti, dalával a királyt vezetőjétől óvja. A vezető azt hiszi, hogy tervét fölfedték, nyílával a királyra löv, de a vessző a szerencsétlen leányt találja. Fitz-James megöli vezetőjét s ezáltal, annélkül, hogy tudna róla, betöltötte a jóslatot, megölte egy ellenségét. Egyedül barangol tovább. Mig végre pásztortűz irányában halad s egy pásztornál vendégszerető hajlékra talál. Ötödik ének: E pásztor Roderick Dhu, ki nem tartja magához méltó dolognak, hogy seregével támadjon ez egy emberre, párbajra szólítja tehát. A viadalban Roderick elesik. A király Edinburgba megy. Ekkor ér oda Douglas is, ki a tornán kitűnik, de heves véralkata új veszedelembé ragadja: leüt egy királyi apródot. A hatodik ének hozza a megoldást. Ellen a gyűrűvel a királyhoz jut, felismeri benne lovagját; atyját kiszabadítja s Malcolm neje lesz. — A Waverley-regények 72 kötetet tesznek ki. „Ivanhoe“-ben a győztes normannok és a legyőzött szászok között levő éles ellentét jut kifejezésre. Terveletes leírásai (a lovag-játéké 100 oldal), korrajzai mindvégig érdekesek. Jellemei az angol gondolkodás közkincsévé lettek. „Kenilworth“ Erzsébet királynő korában játszódik. Főhőse Leicester gróf, ki a királynő kezére reménykedik s ezért hű nejét, Amata-t eltéteti láb alól. „Quentin Durward“ meséje rendkívül bonyodalmas és érdekfeszítő. Egyéb munkái: „A lammermoori mennyasszony“, „Rob Roy“, „The Antiquary“, „Old Mortality“, „The Fair Maid of Perth.“

Lady Morgan, ki regényeiben („Az írlandi leány“, „O'Donell“, „O'Brien“ és „O'Flaherti“) Scottól tanult művészettel Írország vidékeit és viszonyait rajzolja s Franciaországról és Itáliáról sokat olvasott utleírásokat adott.

Byron. Az angol romanticizmus legnagyobb költője, a világfájdalom első hatalmas hirdetője George Noel Gordon, Lord Byron (1788—1824.) Régi nemesi családból származott. Atyja királyi testőrkapitány, de kicsapongó életű, hóbortos ember. Az ifjút anyja nevelte. Hol tulságos szigoruan, hol meg mindent elnézett neki. De nemcsak nevelése, hanem egyéb körülményei is telve voltak ellenmondásokkal. Szép, tudós, hatalmas erejű férfivá nőtt, de egyik lába hibás volt. Előkelő családból származott, de apja rossz hírű részeges és pazarló ember volt. Kiváló tehetségű költő, de szenvedélyes és szeszélyes. Első munkája, melyben „Pihenés órái“ (Hours of Idleness) címen csinos formájú, de tartalmilag semmit mondó verseket adott ki, nem keltett volna nagyobb feltűnést, ha az „Edinburgh Review“ tulságos szigorú kritika tárgyává nem teszi és Byron „Angol költők és skót kritikusok“ című szatirával nem felel, melyben valamennyi élő angol költőt megtámad, különösen a „Tavak költő“-it. Mikor nagykorú lesz, utra kél s Portugálban, Spanyolországban, Görög- és Törökországban két esztendeig utazik, 1812-ben tér vissza hazájába s kiadja „Harold lovag zarándok útjá“-nak (Childe Harold's Pilgrimage) első két énekét, melyben utjának benyomásait elragadó költői erővel örökíti meg. E munkát hallatlan lelkesedéssel fogadják, 18 ezer példány fogy el belőle egy nap alatt. A következő négy esztendő a leg-szerencsésebb korszak Byron életében. Ekkor kelet-keziknek „The Corsair“, „Lara“ és „The Giaour“ című költői elbeszélései. 1815-ben megházasodik. Milbanke Izabellát veszi el, de házassága ép oly végzetes volt sorsának fejlődésére, mint Balassa Bálinté. Neje egy év multán visszatér szüleikhez s erre a nő rokonai, meg Byron minden ellensége részéről megindul a hajsza ellene. Keserűséggel telve hagyja el hazáját 1816-ban s nem is tér vissza többé. Belgiumon át, hol a waterlooi csatateret látogatta meg s Haroldja harmadik énekének remek bevezetését írja, a Rajna mentén Svájcba megy. Itt 1818-ig tartózkodik s „Manfred“ című lírai drámáját írja. S Vajcból Velencébe utazik s itt vad érzéki él-

vezetek között keres feledést. E hozzá méltatlan helyzetből Guiccioli Teréz grófnő szerelme ragadja ki s adja vissza a költészetnek. Harold negyedik énekében Velencét dicsőíti s az oceánhoz irt hatalmas lendületű szózata fejezi be a költeményt. Kisebb értékű munkái ez időben (1819—1821) keletkezett tragédiái: „Marino Faliero“, „A két Foscari“, „Sardanapal“ és „Werner“. Hatalmas erejű miszteriuma „Kain“. Életének utolsó öt évében írja legnagyobb művét, „Don Juan“-t.*) ezt a lírai reflexióval telt eposzt. Kisebb költeményei közül a zsoltárok fenséges hangját érintő „Héber melódiák“ említendők. Itáliából a szabadságért rajongó költőt a görög sza-

*) Rövid tartalma: Szevillában találkozunk először az ifjú Don Juannal. Megtudjuk családi viszonyait, Donna Juliához való szerelmének történetét. Innen hajóra száll, a vihar összetöri a hajót, a hullámok sziklás partra vetik az ifjút. Itt egy indiai kalóz leánya ápolja. Megható szerelmi idyll játszódik le a leány, Haidé, és Don Juan között. De Haidé atyja, Lambro, meg akarja ölni az ifjút. A leány ijedtében meghal s Juant rab-szolgahajó viszi Konstantinápoly felé. Itt éli harmadik kalandját a szultán egyik feleségével. Gulbeyazzal, ki elé leányruhában vezetik. A hetedik ének Suwarow táborába, Ismael török erősség elé, vezet, abban a pillanatban, midőn a már elveszettnek hitt harcós, az angol Johnson, vele Don Juan s a szultán háreméből megszöktetett kedvese, Dudu, Konstantinápolyból menekülve a táborba érnek. A háboru borzalmait, a vár ostromát és bevételét egyszerű képekben festile a költő. Az elsők között, kik a városba nyomulnak, ott van Don Juan is és a pusztulás közepette megmenti Leila török leánya életét. A győzelem hírével Juant küldik Szent-Pétervárra Katalin cárnőhöz. Itt kitüntetően fogadják s magával a cárnővel sző szerelmi viszonyt. Azonban megbetegszik s orvosai azt tanácsolják neki, hogy utazzék. Lengyelországon, Németországon és Hollandián át hazatér: Angliába. A következőkben pompás szatirával állítja pellengére a költő az előkelő angol társaság hibáit s hatalmasan boszut áll azért a sok keserűségért, amit neki okoztak. Byronnak az volt a szándéka, hogy hősét Franciaországba viszi s ott a forradalomban a szabadság védelmében lelje halálát, hogy ezáltal élete véteit levelezkelje, de művének befejezésében megakadályozta a halál. Így is, amint van, az ujkori irodalom legzseniálisabb, legértékesebb és leghatásosabb költői művei közé tartozik.

badság-harc kitörésének híre hívja el. Eladja családi birtokát, önkéntes csapatot szervez, s 1823-ban Misszolonghiba hajózik, de már 1824. április 19-én megöli a láz.

Shelley és Moore. Byronnel rokon lélek a korán elhunyt Percy Bysshe Shelley (1792 – 1822). Régi nemesi családból származott és igen gondos nevelésben részesült. Korán kifejlődött sajátos egyénisége már egyetemi tanulmányai alatt összeütközésbe hozta a társadalmi felfogással. Az atheizmus szükségességéről irt értekezése miatt kizárták az oxfordi egyetemről, családja levette róla a kezét, meggondolatlan korai házassága csak tetézte nyomorát. Byronnel Genfben ismerkedett meg s szoros barátság szövődött közöttük. 1818-ban a hozzá méltó Mary Godwint veszi nőül s életének még hátralevő négy esztendejét boldog családi körben, folytonos költői munkásság közepette töltötte el. 1822. július 18-án egy csónak-kirándulás alkalmával vihar fogja el a tengeren s vízbeful. Holttestét Byron elégettette s hamvai a római protestáns temetőben nyugosznak. Már első költeményeiben, „Mab királynő“-ben és „Alastor, vagy a magányosság szellemé“-ben hevesen támadja az egyház, állam és a társadalom züllött viszonyait. Még hevesebben tör a zsarnok elnyomás ellen „Az izlam lázadása“ című nagy költeményében. Leghatalmasabb munkája „A felszabadított Prometheus“ című drámája, melyben az istenek bukását, Prometheusban az emberiség diadalát utól nem ért fenséggel tünteti föl. Egyetlen történeti tragédiája, az olasz tárgyú „Cencik“ kiváló műremek, de iszonyatos meséjénél fogva nem színszerű. Shelley költése általában igen kis közönségre hat, mert még a művelt embernek is ritkán van hangulata, melyben e lángész elvont gondolatmenetét élvezettel tudja követni. — Űde, kedves, romantikus az ír Moore Tamás (1779–1852). „Ír melódiák“ című dalgyűjteménye az angol lírai költés legszebb termékei közé tartozik. Bájos költői elbeszélése „Lala Rookh“ (A liliumarcu). Ebben prózai keretben négy keleti történetet mond el. Lalla Rookh, indiai hercegnő egy bokharai fejedelem menyasszonya. A leány atyja pompás kísérettel küldi a hercegnőt vőlegénye városába. Utközben vándor lantos csatlakozik a menethez s szórakoztatja a hercegnőt, ki a lantost megszereti s elszorult szívvel gondol arra, hogy tőle meg kell válnia. Végül kiderült, hogy a lantos

maga a fejedelem, a hercegnő vőlegénye. A beleszőtt négy történet: A korasszáni fátyolos próféta. A tűz-imádók. A peri és a paradicsom. A hárem fénye. Az első Azim és Zelika szerelmének tragikus története. A második Hafed és Hinda szerencsétlen szerelméről szól. Legbecsesebb a harmadik: a peri és a paradicsom, mely a paradicsomból kiűzött peri vezeklésének történetét mondja el. Először a hazája védelmében elesett ifju hős utolsó csepp véréhez, de ezzel még nem eresztik vissza a paradicsomba: azután utolsó sóhajtását a leánynak, ki inkább meghalt kedvesével, semhogy elvált volna tőle, de ezt is hasztalanul hozza; harmadszor is elmegy tehát és a baalbeki völgyben egy gyermeket lát, amint rózsák között játszik. Fáradt lovas közeledik feléje s lefekszik a földre. A lovason meglátszik, hogy valami nagy gonosztettet követett el. Mikor észreveszi az ártatlan gyermeket, felébrednek benne ifju korának szelid emlékei s midőn a minaretből az imádságra hívó szózat hallatszik, letérdel a gyermek mellé és sirni kezd. A bűnbánat könnyét viszi most a peri a paradicsomba és bebocsátják. A negyedik történet hű szerelmesek elválásáról és találkozásáról szól. Moore prózai munkái között igen becsesek „Sheridan élete“ és „Lord Byron élete és napló“. Byron maga adta át naplóit Moorenak s ez ritka nemes izléssel válogatta ki belőle a közölhetőt s hagyta el mindazt, ami Byron emlékére sértő lett volna, úgy hogy a londoni társaság, mely e munka megjelenésétől botrányt várt, ebben alaposan csalódott. — E körbe tartozik még lírai költeményeivel John Keats (1795—1821) és Leigh Hunt (1784—1859), ki „Történet Riminiről“ és „Firenze legendája“ címmel pompás elbeszéléseket írt.

A romanticismus a német irodalomban. A felvilágosodás rideg szelleme ellen folytatott küzdelem, a népköltészet és Goethe ifjúkori költeményeiért való rajongás, de különösen Fichte és Schelling bölcséleti rendszerének következményei teremtették meg Németországon a romanticizmust, mely később károsan hatott ugyan, de kezdetben nagy érdemeihez szerzett. A négy legnagyobb német romantikus Aug. Wilh. Schlegel (1767—1845), Friedr. Schlegel (1772—1829), Novalis, valódi nevén Friedr. v. Hardenberg (1772—1801) és Ludw. Tieck (1773—1853). A W. Schlegel legnagyobb érdeme, hogy Shakespeare-t szépen fordította s e nagy drámairól jóformán fordí-

tása által lett a német közönség előtt ismerős. Szépirodalmi munkák a drámai költés fejlődésével és szabályaival foglalkozó értekezései. Munkásságának legcsekélyebb értékű részletét teszik ki eredeti költeményei. Fr. Schlegel az irodalomtörténeti kutatás egyik alapvető munkása. Fr. v. Hardenberg (Novalis), „Heinrich von Ofterdingen“ című misztikus regényeivel lett hírneves. Kora halála akadályozta meg abban, hogy tehetségét kifejelelthesse. L. Tieck, a költői iskola vezére, nagy, tudományos munkásságot fejtett ki iránya érdekében. Eredeti költői műveiben igen sikerült dolgok teljesen elbibázt munkákkal váltakoznak. Legüdébb, leghangulatosabb munkái: „Népmeséi.“ — E vezérferfiakat követték: Clemens Brentano (1778—1842), a katolizáló romantizmus legkiválóbb költői képviselője. Népszerűvé lett munkája, Ludw. Achim v. Arnim-mal (1781—1831) együtt kiadott, „Des Knaben Wunderhorn“ című, népdalgyűjteménye. Legjobb munkái: Elbeszélései. Fried. de la Motte Fouqué (1777—1843) „Undine“ címmel kedves, élénk mesét írt. Fouquet követik: Isidorus Orientalis, Franz Horn, Helmina v. Chery. Érdekes fantasztikus novellista: E. F. A. Hoffmann (1776—1822), ki különösen a rémes történetekben lel kedvét. Az egyetlen romantikus, ki drámai sikereket aratott Zacharias Werner (1768—1823), ő egyuttal a dráma elfajulásának, a végzettragédiának képviselője. Leghírhedtebb ilyen irányu darabja „Február huszonnegyedike. E téves irányt követik még A. Müller (1774—1829) és E. v. Houwald (1778—1845).

Kleist. A német romantizmus legnagyobb költője, ki ezen irány nagy példaképét Shakespeare-t, még legjobban megközelítette, egy szenvedélyes, szerencsétlen sorsu ifju, ki sem magának, sem hazájának nem remélve jobb jövőt, öngyilkos kézzel vetett véget életének. Ez a mély érzésű költő Heinrich v. Kleist (1777—1811). A romantikus törekvéseknek határozott tartalmat adott azáltal, hogy a politikai élet súlyedését feltárta. Tulzásai kiforratlan tehetségének hibái, jelességei Németország legnagyobb drámaírói közé emelik. Hazafias indíték vezeti legtöbb munkájában. Egyesülésre hívja fel a németeket s a porosz államban látja a németiség vezérét. Drámái: „Käthe von Heilbronn“, „Die Familie Schroffenstein.“ Jeles vigjátéka „Az, eltört korsó.“ A német irodalom legkiválóbb elbeszélései közé tartozik „Michael Kohlhaas“-a.

A szabadságharcz alatt és után. Az 1813-tól 1815-ig tartó háborúnak, mely a németeket a francia uralom alól felszabadította, több kiváló költője volt. Így Ernst Moritz Arndt (1769—1860), még a régi gárdából való író, szerencsés formát talált a hazafias lelkesedés és gyűlölet kifejezésére. Karl Theodor Körner (1791—1813), e nagy felkelés lelkes ifjúságának igazi képviselője s maga is a háboru áldozata. Nemes, kezeles hangu lírai költeményei mellett érdekes „Zrínyi“ című tragédiája. A szabadságharc költőihez tartoznak még: Aug. v. Stagemann (1763—1840), Max v. Schenkendorf (1783—1817) stb. — A szabadságharcz után virágzó ifjabb költői iskola főjellemvonása, hogy romanticizmusában az egyházi és állami célzatot nem élesíti ki annyira, mint az első romantikusok s ezért alkotásai természetesebbek és közvetlenebbek. A legkiválóbbak: Adalbert von Chamisso (1781—1838), ki 1790-ben hagyta el szülőföldjét, Franciaországot, s a porosz udvarnál talált menedéket. 1798. óta porosz katonatiszt, de 1806-ban lemond rangjáról, mert nem akar hazája ellen harcolni. Tanulmányoknak szenteli életét, a berlini fűvészkert őre lesz s ebben az állásában hal meg. Költésének jelentősebb része már érett férfi korából való. Különösen a költői elbeszélésben kiváló s nagy előszeretettel foglalkozik a borzasztó, komor tárgyakkal. Jos. v. Eichendorff (1788—1857) költeményeiben, regényeiben, drámáiban a sebélyes gondolkozásu nyárspolgáriasság ellen a költés jogaiért küzd. E törekvés, költeményein kívül, legbájosabban „Egy naplopó életéből“ (1826) című novellájában jut költői kifejezésére. Drámáiban a lírai elem a túlnyomó. Eichendorf követője a bambergi Lebrecht Dreves (1816—1870). Ernst Schulze (1789—1817) hangulatos, lágy elbeszélő, de az alkotó erő hiányzik belőle. „Cecilia“ és „A bűvös rózsza“ című munkáit sokan utánózták. Justinus Kerner (1786—1862), a weinsbergi orvos, gyengéd, népies hangu dalokat s derült kedvű elbeszélő költeményeket írt. E mellett a rejtelmes, csodálatos dolgok felé vonzódott s ezen irányba „A prevorsti jósnő“-ben éri el tetőfokát.

Uhland. A legnépszerűbb német romantikus, ki egyszerű, tiszta formájával a klasszikus írókra emlékeztet, mély hazafias lelkesedésében a szabadságharc költőivel rokon: Ludwig Uhland (1787—1862), a „sváb költő-iskola“ feje. Tübingában szü-

letett, 1808-ban stuttgarti ügyvéd, 1830—33-ig Tübingában a német irodalom tanára, 1819-től 39-ig a württembergi gyűlés tagja, 1848-ban a frankfurti gyűlésben vesz részt, 1853-ban a magánéletbe vonul vissza s Tübingában hal meg. Ő is a középkorból indul ki, de a régi idők iránt való szeretete nem téveszti meg. Bürger és Schiller után ő a harmadik nagy német balladaköltő s érdeme, hogy a balladának nemzeti tartalmat adott. Egyszerű kedves dalaiból több a nép ajkára került. Hatalmas erejű politikai költeményei szerzőjünkkel együtt küzdöttek a nép jogáért. Drámáiban is („Ernő, sváb herceg” -1817), („Bajor Lajos” 1818) erős nemzeti érzés lüktet, de hosszadalmas elbeszélő részletek akasztják meg a cselekmény gyors menetét. A német szellem fejlődésének történetéhez régészeti és irodalomtörténeti munkálatai becses anyagot szolgáltatottak. Uhlandhoz csatlakoztak: Gustav Schwab (1792—1850), ki antik és középkori mondákat dolgozott fel népszerűen s jó balladákat írt. Karl Mayr (1786—1870); Wilh. Hauff (1802—1827), ki jeles novelláival és dalaival tűnt ki; Ed. Mörike (1804—1875), eredeti, mélyen érző költői természet, Uhland modorában írja verseit. „Maler Nolten” című regénye egykor hirneves munka volt.

Az átmenet költői. A német klasszicizmus virágzása és a romantikusok fellépése jóformán egy időbe esik. Természetes, hogy voltak költők, kikre mindakét irány hatott. Ilyen Friedr. Rückert (1788—1866). 1817-ben, római tartózkodása alatt, megismerkedik Hammer-Purgstall-lal, a jeles orientálistával s ennek hatása alatt a keleti irodalmakat tanulmányozza, a keleti költőket utánozza. 1826-ban az erlangeni egyetemen a keleti nyelvek tanára, 1841-ben Berlinbe hívják s 1848. óta Neuszeszben, kis mezei birtokán él. Meghalt 1866-ban. Rückert igen sokoldalú és nagyon munkás író volt. Jelentősége, hogy a világirodalom legkülömbözőbb termékeit megismertette nemzetével s ezzel utat nyitott annak a gazdag munkásságnak, mely a német nyelv alkalmazkodó képességét felhasználva, szorgalmas kézzel gyűjtögeti az idegen irodalmak kincseit a német közönség számára. — Kisebb jelentőségű költők: Wilh. Müller (1794—1827) a népies dalköltő, Leop. Schefer (1784—1860), ki elmélkedő, tanító költeményeket s fantasztikus novellákat írt, J. C. v. Zedlitz (1790—1862) drámaíró, lírikus és elbe-

szélő, Egon Ebert (1801—1882) jeles lírikus és bal-daköltő. — Franz Grillparzer (1791—1872). Bécsben született. Itt tanult jogot, történelmet és spanyol irodalomtörténetet. Az udvar szolgálatában élt nyugalomba vonulásáig (1856). Nevét „Die Ahn-frau“ (1817) című, formai tekintetben jeles, végzet-tragédiája tette híressé. Későbbi drámaival kevesebb hatást ért el, bár költői értékük nagyobb: „Sappho“ 1819; „Az arany gyapju“ (trilógia, közötte „Medea“) 1822; „Ottokár király szerencséje és balvégzete,“ 1826; „Úrának hű szolgája,“ 1830; „Az élet álom,“ 1840; „A tenger és szerelem hullámai,“ 1840; „Jaj a hazugnak!,“ vígjáték 1840. Grillparzer a romantiká-ból veszi indítékait, de kidolgozásában a klasszikus költők méltó utódja. A szenvedélynek, különösen a szerelemnek rajzában gazdag költői lelket, finom megfigyelő tehetséget árul el. Hazájának szerencsétlen viszonyai nem voltak alkalmasak arra, hogy nemes, szabad gondolkozását kifejlesszék. Mellette a huszas és harmincas években sok drámaíró lépett föl. Mű-lő sikert arattak: Ernst Raupach, Mich. Beer, Auf-fenberg stb. Lírikusok és novellisták: Heinr. Stie-glitz, Wackernagel, Karl Förster, Karl Spind-ler, Heinr. Steffens. A régi iskolához tartozik a derült kedvű Heinr. Zschokke (1771—1848).

Német prózairók a romanticizmus korában. A német próza sokkal lassabban fejlődött, mint a költői nyelv. A tudományos stíl csak nehezen szabadul meg a hosszadalmas közbeszurásokkal tultömött mondatoktól; a nehézkesség a tudományos prózában szinte modorossá válik. Azonban már a század ele-jén akadnak írók, kik többé-kevésbbé dicséretes ki-vételkép állanak az átlag mellett. Így Friedr. Schlei-ermacher (1758—1834), a jeles egyházi író, ki „A vallásról,“ „Monológok“ és „A karácsonyi ünnep“ című, nemes erkölcsi felfogástól áthatott munkáiban lendületes nyelven szól. Történetirók: B. G. Niebuhr (1776—1831): „A rómaiak története; Friedr. v. Raumer (1781—1873): „A Hohenstaufok története; Heinr. Leo (1799—1878): „Itália története“; Chr. Fr. Schlosser (1776—1861): „A képműködő csá-szárok története,“ „A tizennyolcadik század törté-nete.“ E korszak legjelesebb német történetirója Leop. Ranke (1795—1886). Alapos forráskutató, tárgyilagos, előkelő hangú író, különösen a jellem-zésben kiváló. Legkiválóbb munkái: „A római pápák története,“ „Németország a reformáció korában,“ „An-

glia története." Említésre méltó kiváló historikus még Jac. Phil Fallmerayer (1790—1861): „A trapezunti császárság története," „Keleti várlatok," „Ujabb keleti vázlatok."

A romanticismus a dán irodalomban. A német romanticismussal a dán a legszorosabb összeköttetésben állott. A tizenharmadik század francziás irányának követőit, a népies írókat, így P. A. Heiberg-et, K. L. Rahbeck-et, M. K. Brant-t már a század elején háttérbe tolta az az ifjabb írói nemzedék, mely a múlt század írói közül csupán Johannes Ewald (1743—1781) munkásságát becsülte meg. Ewald az újabb dán líra megteremtője. „Ádám és Éva" című bibliai tárgyú költeményében, valamint „Rolf Krake" című hazafias tragédiájában Klopstock hatása alatt áll. A klasszicizmusról a romanticismusra való átmenetet Jens Baggesen (1764—1826) mutatja. Változatos, a legellentétesebb hangulatok festésére is alkalmas stílje s az a bájos egyszerűség, melyvel tárgyait feldolgozza, elszakították a klasszicizmustól, de írói egyénisége nem alakult ki oly határozottan, hogy már a romanticismus hívének lehetne mondani. A dán romanticismus vezére s egyúttal legnagyobb költője Adam Öhlenschläger (1779—1850). A középkor nagyszerű nemzeti emlékeihez ő vezette vissza népét. A sajátos dán jellem általa jelenik meg először az irodalomban. Költői munkái: „Aladin és a bűvös lámpa," „A jó Balder," „Észak istenei," „Helge király," „Kyrsa," „Szent Olaf," „Axel és Valborg," „Kjartan és Gudrun." Legsikerültebb részletei azok, amelyekben az epikai és lírai motívumokat egybeolvasztja. Öhlenschlägerrel együtt léptek föl: Schack v. Staffeldt, Steen Steensen Blicher, P. M. Möller, Chr. Winter, Bern. Severin Ingemann (1789—1862) és Joh. Karsten Hauck (1790—1872). A neveléstudományban és az egyházi gondolkodásban a racionalizmust szorgalmas munkájával Nicolai Frederik Severin Grundtvig (1783—1872) töri meg. A legújabb dán irodalomnak külföldön és tisztelt alakja N. Chr. Andersen (1805—1875) a meseíró. Regényei: „Az improvizátor," „A két bárónő" az idillikus jelenetek iránt való hajlamát mutatják. Andersen a naívság költője. Úgy beszél olvasóihoz, mintha gyermekek volnának s képzeletének legfurcsább alkotásait is el tudja hitetni. Öhlenschläger ellenfele J. L. Heiberg (1791—1860) a dán drámairást fejlesztette. Követői közül H.

Herz (1790—1870) válik ki, különösen „René király leánya“ című lírai drámájával.

A romanticismus a svéd irodalomban. A XIX. század elején a svéd irodalom is felszabadult a francia irodalom uralma alól, nemzeti tárgyak felé fordult és szellemében is nemzeti lett. Az első költő, kiből a nemzeti jelleg előtérbe lép C. M. Bellmann (1714—1797). Lírája a népdal hangján szól. Az emberi gyengeségek észrevezésére éles megfigyelő tehetsége, költői feldolgozására jó humora van. Vele szemben a francia szabályszerűséget hirdeti J. H. Kellgren (1790—1794) és nyomában K. G. v. Leupold (1756—1822) drámáival és tanítókölteményeivel, J. G. Axenstierna (1750—1818) J. D. Valerius (1776—1852). Kellgren elveit Th. Thorild (1759—1808) támadja meg, a francia irodalom korlátlan uralmát azzal gyengíti, hogy megismerteti nemzetével az angol és a német irodalmat. Thorild az első svéd romantikus; „Passionerna“ (Szenvedélyek) című költeménye heves harcot idézett elő a kritikusok között. Az 1809-iki forradalom alkalmassá tette a talajt az új nemzeti költés számára, melynek zászlaját elsőben L. Hammersköld (1785—1827) bontotta ki s a német romanticizmus hatása alatt dolgozott. Vele szemben nevezetes szerep jutott annak a költői iskolának, mely az ősi északi költés forrásából akart új kulturát teremteni s a „gót iskola“ nevet viselte. Hammersköld körének legnagyobb költője P. D. Amadeus Atterbom (1790—1855). Nagyobb munkáiban a német romantikusok minden hibájával, kisebb költeményeiben élénk és természetes. Nyomát követték: W. F. Palmblad (1784—1852), K. Fr. Dahlgren (1791—1844), S. J. Hedborn, J. Borgesson. A gót iskolát az Öhlenschläger-féle dán irány teremtette meg és P. N. Lingg (1776—1839) hozta be először. A gót iskola vezére Erik G. Geijer (1783—1847), a svéd középkor képét lelkiismeretes hűséggel rajzolta meg, a svéd nemzeti jellem történeti fejlődését ő mutatta be s tette nemzetének köztudatává. A gót iskola legnagyobb költője az európai híró Tegnér Ezsaiás (1782—1846). 1782. november 13-án született Kyrnkerudban. A lund egyetem hallgatója, majd tanára lett. 1717-ben a theologia doktora, 1824-ben wexiői püspök. Meghalt Wexiőben 1846. november másodikán. „Svea“ című költeményével az akadémián pályadíjat nyert s így tűnt föl. Benne nemzetének ősi erőnyeit mu-

tatja be és a svédeknek fényes jövőt jósol. „A szomszéd gyermekek“ című idillje, „Axel“ című költői elbeszélése, de főleg „Frithjof mondá“-ja első helyet biztosítanak neki kortársai között. Tegnér érdeme abban áll, hogy visszatért a hősmondához, belőle romantikus dalciklusához tárgyat merített s a vikingekről olyan képet festett, amilyennek őket a mai svéd nép elképzelte. A gót iskolához tartoznak még: B. v. Beskow (1796—1868), ki Tegnér követi s hazafias drámákat ír; C. A. Nicander (1797—1839), ki „Runesvärdet“ című nagy drámai költeményében a pogányság és kereszténység harcát írja meg; Ch. E. Fahlcrantz (1790—1866), ki „Noahs Ark“ (Noé bárkája) című versével a svéd irodalom legjobb humorisztikus költeményét írta meg. Teljesen magában áll K. J. L. Almqvist (1793—1846), az utolsó romantikus, de egyuttal a modern gondolkozás tulzásainak heves apostola. „A királynő ékszere“ című regénye még egyszer feleleveníti a svéd romanticizmust. „Amorina“ című iratában, „Megjárja“ című novellájában a modern barátság ellen küzd. Egyébként is valódi szendélylyel támadja a fennálló társadalmi rendet. A regényt a svéd irodalomban is sokan művelték. Az élet egyszerű jeleneteinek rajzában Fredrika Bremer (1801—1865), az előkelő világ jellemzésében Marg. v. Knorring (1797—1848) válik ki. Gazdag képzelőerővel írtak Emilie Flygare-Carlén (1807—1892) és S. Schwartz (1819). A történeti regényben Gustaf W. Gumälius (1789—1871) és Magnus Jac. Crusenstolpe (1795—1861) írtak jóra való munkákat. A novellairók közül Viktor Rydberg (1825), Bernh. Elis Malmström (1816—1865) és B. A. Strandberg (1818—1871) tűnnek ki.

A romanticizmus kezdetei Franciországbán.

A francia irodalom ugyan nagyobb hatással volt a forradalomra, mint a forradalom az irodalomra s e zavaros időszak nagyobb művek higgadt alkotására alkalmatlan is volt, mégis e nagy forogás uj fejlődés magját hintette el. A felvilágosodás korának szellemétől ebben az időben szakadtak el végkép az írók. Természetességre, egyszerűségre, közvetlenségre törekedtek és így készítették elő a romanticizmus korszakát. A természet szeretetét a modern költő közvetlenségével köti össze André Chénier (1762—1794), ez a nagy tehetségű, de romboló kora által pályája derekán elpusztított lantos. Ódáiban, elégi-

áiban, himnusaiban verselésének vonzó bája a klasszikusok mesterkéeltségétől teljesen ment. Kezdetben a forradalom lelkes harcosa, hirdetője; majd az őrült vérengzés ellen támad s ezért életével fizet. A forradalom igazi költője Jos. Rouget de l'Isle (1760—1835), a „Marseillaise“ szövegének és zenéjének szerzője. — Az új francia irodalom előkészítésében nevezetes szerep jutott Staëlnének és Chateaubriandnak. L. Germaine de Staël (1766—1877) Necker pénzügyminiszter leánya volt. Első nevezetes munkája Rousseau védelme volt. A forradalom alatt Párisban maradt s azzal vonta magára a nép haragját, hogy a királyi család szökését elősegítette. Végre menekülnie kellett s külföldön Angliában, Schweizban, Oroszországban és Svédországban utazott. Utazása közben megismerkedett az olasz és a német szellemmel. Azt „Corinna“ című regényében érteti meg nemzetével, ezt „Németországról“ irt munkájában mutatja be. E munkákkal hatalmas rést üt azon a kínai falon, mely a francia gondolkozást a külföld befolyásától elzárta. Sok ellensége támadt, közöttük a legnagyobb: Napoleon, de támadásuk nem volt igazságos. Mert azzal, hogy Staëlné Itália világát mutatta be, a katholicizmus iránt való vonzalom felébresztésével előkészítette a romanticizmust; a hatalmasan fellendült német irodalom méltatása is csak nevelőleg hathatott az új fejlődésnek indult francia irodalomra. „Delphine“ című regényében az elválásról elmélkedik. — François René de Chateaubriand vikomt (1768—1848) a francia szellem fejlődésének történetében sajátos helyet foglal el. Átélt a forradalmat, a császárságot, a restaurációt, a klasszicizmus bukását, a romanticizmus fellendülését és súlyedését. Ifjú korában Voltaire és Rousseau hatása alatt áll, később ellenük küzd azokkal a fegyverekkel, melyeket tőlük kapott. Főműve: „A kereszténység szelleme.“ A támadásokkal szemben azt bizonyítja, hogy a kereszténység minden vallás között a legköltőibb és legemberibb. A kereszténység biztosítja a tudomány és a művészet szabadságát leginkább, s a jelen műveltsége mindent neki köszönhet. Amerikai vándorlásai adták az indítékot „Atala“, „René“ és „Natcher“ című elbeszéléseihez. „A vértanuk“ című elbeszélő költeménye és „Az utolsó Abencerrage“ is hozzájárultak ahhoz, hogy a klasszicizmus uralma végképen megtörjön.

A császárság korának irodalma. Napoleon uralma megbénította egy időre a forradalom szabadon fejlődő szellemét s a gondos formájú, üres, hangzatos verselés visszaesést mutat a forradalom költésével szemben. Ezen irány főképviselői: Louis Fontanes (1757—1821) lírai költő és szónok; Jean Baptiste Legouvé (1764—1812), „A nők érdeme” című tanító költeményével „IV. Henrik,” „Epikarisz és Nero” című tragédiáival; a szenvedélyes republikánus Jos. Chénier (1764—1811) „IX. Károly,” „Jean Calas,” „Gracchus,” „Timoleon” és „Tiberius,” jórészt még a forradalom idejébe eső tragédiáival; Antoine Vincent Arnault (1766—1846) a tragikus és Louis Benoit Picard (1769—1828) a szellemes szatirikus és vígjátékiró. A klasszicizmust a forradalom-kezdet romantizizmussal C. Delavigne (1793—1843) akarja kiegyeztetni. Hosszabb ideig adták: „A pária,” „A szicíliai vecsernye,” „Marino Faliero,” „XI. Lajos” című tragédiáit, „Az aggok iskolája” és „A színészek” című vígjátékait. Ugyancsak a romantizizmusra való átmenetet mutatja Charles Nodier (1783—1844) az érdekes memoáriró.

A francia romanticizmus. A királyság visszaállítása után elkövetkezett pihenő, az angol és német irodalom hatása, a népszerűsége, az érdekes új leleményre való törekvés, majd a társadalmi és politikai küzdelmek teremtették és virágoztatták fel a francia irodalomban a romanticizmust. E korszak legnépszerűbb, legnagyobb hatást keltett költője, kiról Petőfi azt mondja, hogy a júliusi forradalom ágyúdörgése dalainak viszhangja volt: Pierre Jean Béranger (1780—1757). A francia dal benne érte el fejlettsége legmagasabb fokát. Jogosan mondhatta el: muzsám a francia nép. A szalonok mesterként világtól elfordulva, a népszellem a maga üdeségében, szellemességében szólal meg sanszonjaiban, melyekkel Napoleon bukása után szilaj kedvvel támadja a kicsinyes, silány uralmat. Nincs az a komoly bölcselet, nincs az az államférfi, aki a hatalom embereinek tekintélyét jobban meg tudta volna törni, mint ez a dalköltő játszi gúnyával. A Bourbonok kiűzése Béranger dalai mellett a socialista Paul Louis Courier (1772—1825) röpiratainak tudható be. Montaigne nyelvén és eredetiségével dolgozik. Tehetséges ellenfele Marie Henry Beyle (1783—1842). Amíg Béranger a francia jellem egyik oldalát, a könyved, bájos szellemességet képviseli, a másikat:

az üres páthosz kedvelését, a túlzást és kápráztató hatásokat Alphonse de Lamartine (1790—1869) mutatja. A restauráció kora a költés megváltóját látta benne, s mint politikus és költő egy ideig Franciaország legnépszerűbb embere volt, de azután elfordult tőle a szerencse. Fantasztikus, leleményben gazdag lírája idegen érzelmek és gondolatok hatása alatt áll, vallásos érzelmei túlzottak. Lírai költeményeinél becsesebb „Joclyn“ című elbeszélő munkája, melyben egy ifjú papnak a modern társadalomban átélt szenvedéseit mondja el. A klasszicizmus uralmának korából az átmenet a romanticizmusra valójában már Rousseauval kezdődik és Staëlnénél meg Chateaubriandnál nyer határozott alakot, de heves irodalmi mozgalommá csak a napoleoni háborúk után lesz. Shakespeare, Byron, Scott, Schiller és E. Th. Hoffmann tanulmánya ad újabb indítékot. A középkor vallásos eszméinek felélesztése a francia irodalomban is lelkes kísérletezés tárgya lett, de a mozgalom vezetői hamar meghaladják ezt az álláspontot és a liberalizmus szolgálatába állanak. A hármas egység elvetése, a próza és a komikus elem behozatala a tragédiába, ezek voltak az első követelések, melyekkel a francia romantizmus vezére Victor Hugo (1802—1885) fellépett. Ő az újabb kor legnagyobb francia költője. A francia irodalom harmadik nagy korszaka benne jut legtökéletesebb kifejezésre. Nézete szerint a klasszicizmus a szépet kereste, a modern művészet az igazat, a jellemző vonásokat keresi. A költészet mind a három ágában működött: a lírában, a drámában és a regényben. Lírai gyűjteményei: „Odes et Ballades,“ „Les Orientales,“ „Les feuilles d'automne,“ „Les chants du Crépuscule,“ „Les voix intérieures,“ „Rayons et ombres,“ „Contemplations,“ „Chansons des rues et des bois,“ „L'année terrible.“ Hatalmas költői erő nyilatkozik meg e költeményekben, de értékük igen különböző. A fényes alkotásoknak nagy árnyékai vannak, képzelőereje sokszor a szertelenségbe ragadja, a klasszicizmus egyhangúságával szemben hajhászsa az eleven ellentéteket, kedveli a rut, az időtlen alakot. „Legkedvesebb hőse a szatir, az állatvilágban legszívesebben a békával foglalkozik.“ Drámai munkásságával a francia színpadon forradalmat idézett elő. Már első drámájával, „Cromwell“ el (1827) üzen a klasszicizmus szabályainak. Két év múlva rá írja „Marion Delorme“-ot és a reá-

következő évben leghíresebb drámáját „Ernani“-t. A tragikum és komikum elvegyítésében keresi a drámai ideált, de ezt megvalósítani nem tudja. Az elijesztő rút kedvelése későbbi drámáiban mindinkább előtérbe lép. E drámák: „A király mulat,“ „Lucréce Borgia,“ „Marie Tudor“ „Les Burggraves,“ „Ruy Blas“ Legkevesebb sikert a regény terén aratott. Modernizált lovagi történetekkel lép föl s csak Scott hatása alatt írja első kiváló regényét „Notre dame de Paris“ címmel, melyben a párisi életet a XV. században mesterileg jellemzi. Kiváló lélektani ismerettel megirt, de cselekvény nélkül való munka „Az elítélt utolsó napja“ (Le dernier jour d'un condamné), a társadalom legalsó rétegének ijesztő rajzát adja „A nyomorultak.“ Victor Hugó követői között munkáinak gondos formájával a klasszicizmushoz legközelebb Alfred de Vigny (1799—1863) áll. Keveset írt, de amit kiadott, azt gondosan átdolgozta. „Poèmes antiques et modernes“ kötete a romanticizmus legbecsesebb termékei közé tartozik. Regénye: „Cinq Mars,“ romantikus tragédiái: „La maréchale d'Ancre“ és „Chatterton.“ A romantikus iskola egyik érdekes tagja Alfred de Musset (1810—1857). Lírája Béranger-ével rokon s e téren a francia romanticizmus szebbet nem is alkotott. Husz éves korában lépett fel „Contes d'Espagne et d'Italie“ című elbeszélés-kötetével s vele nagy lelkesedéssel csatlakozott az új irányhoz. Legsikerültebb munkája: „A század gyermekének vallomásai“ (Les confessions d'un enfant du siècle). A romanticizmus követői Prosper Mérimée (1803—1870), letűnt idők világának színeken gazdag festője, A. Brireux (1806—1858), az idillköltő, C. A. Saint Beuve (1804—1869) az irodalom történeti kritika kiváló munkása, Emilie és Antonie Deschamps, Louis Vitet és Paul Lacroix, ki a középkori szokásokat ódon nyelven jellemezte. E sort id. Alexandre Dumas (1803—1870), a népszerű regényíró fejezi be. Sokat és nagyon sokfélét írt, munkái meghaladják az 500 kötetet. Ez a nagy termékenység lehetetlenné is tette a higgadt megfontolást és így ez az erős költői tehetség nem is hagyott kiforrott remekművet maga után. Regényeinek tárgyát majd a francia történelemből, majd a jelenkorból veszi s nincs az képtelenség, melynek elmondásától visszariadna. Leghíresebb regényei: „A három testőr“ folytatása: „Húsz év múlva,“ „Bragel-

(1816—1861), az „Arany trombita“ szerzője; az üde, természetes Szemere Miklós (1804—1881). A vallásos lírában az evang. Székács József és a kath. Tárkányi Béla (1821—1886) válik ki.

A romanticizmus a holland irodalomban. A romanticizmus áramlata a holland irodalmat is új életre keltette, a francia klasszicizmus bénító hatása alól felszabadította és költői alkotásainak nemzeti tartalmat adott. A nehézkes hollandi természet a romanticizmussal nem is élt vissza. Féktelen fantáziának nagy tévedéseit itt nem találjuk. Az első holland romantikus Jak. van Lennep (1802—1868). Legendáiban Byron, regényeiben Scott hatása alatt áll. Regényei, melyekkel a nemzeti tárgyak feldolgozását alapítja meg: „A fogadott gyerek“ (1833), „A decamai rózsá“, „Musch Erzsébet“, „Huyk Ferdinand“ és „Klaasje Zevenster“ (1865). Irányát követik: A. C. W. Staring (1767—1840), Adrian Bogaers (1750—1870), Nikolaas Beets (1814), Petrus van Limburg Brouwer (1795—1847), Bernhard ter Haar (1806—1880), G. A. Meijer (1804—1854), T. G. L. ten Kate (1819—1889). Köztük legjelentősebb Beets, humoros rajzaival és novelláival. A romanticizmus uralmának a kritikai és humoros folyóiratok vetettek véget. Ezek között a legnevezetesebb a „Gids“, melyet a „németalföldi Lessing“, Potgieter (1808—1875) alapított és Bakhuizen van den Brink (1810—1865) adott ki. A költők közül Johannes Petrus Hasebroek, P. H. de Génestet az epigrammairó, F. Haverschmidt (álnéven Piet Paaltjens) a humorista és H. J. A. M. Schaepman válnak ki. A regény művelői: Hendrik Jan Schimmel (1824) történeti regényeket és apró elbeszéléseket írt; A. L. Gertrud Bosboom Toussaint (1812—1886) a németalföldi nép életét rajzolja. Ed. Douwes-Dekker (1820—1887) a jávai holland gyarmatosok életéből veszi tárgyait. Regényei „Multatuli“ álnéven jelentek meg s legjobb műve „Alax Havelaar“. Kortársai: J. J. Cremer (1827—1880) a novellairó; A. van Rees, az indiai élet ismertetője, Gerhardt Keller a vígjátékiró; Johannes Kneppelhout (áln. Klikspaan) a diákelet derült kedvű novellistája; Mark Prager Lindo, a humorista. A holland dráma fejlesztésében kitűntek: Helvetius van den Bergh, Joh. Hilman, W. J. Hofdijk, Justus van Maurik. A legújabb irodalmi irány vezetői: Alberding Zhym, a holland Zola;

Frederik van Eeden, Louis Couperus, Jaques van der Looy stb. — A Flandriában és Brabantban lakó német nyelvű népet csak e század közepén ébresztik öntudatra Jan-Frans Willems (1793—1846) és Ph. Blammaert (1807—1871), két kiváló tudós, nemzete történetének és mondáinak alapos ismerője. A flamand irodalom legnagyobb modern költője Hendrik Conscience (1812—1883). Ő írta az első modern flamand regényt „In het wonderjaer“ (1737) címmel. Ezt követte: „A flandriai oroszlán“, „Arteveldi Jakab“, „Batavia“, „Turchi Simon“. stb. Elbeszélései között „A szegény nemes“, bármilyen nagy irodalomban is számot tenne. Conscience kortársai: Prudens van Duyse (1801—1859), K. L. Ledeganck (1805—1847), J. A. de Laet (1815—1891), Th. van Rijswijck (1811—1849), J. M. Dantzenberg (1808—1869), Nolet de Brauwere van Steeland, F. A. Snellaert, J. B. David és J. F. J. Heremans. — A következő emberöltő írói nemzedékének vezére Jan van Beers (1821—1888). Legjobb munkái: „Jongelingsdroomen“ (Ifjú álmok), „Levensbeelden“ (Életképek), „Jacob van Maerlant“, „Gevel en Leven“ (Érzelem és élet), „Ryzende Blaren“ (Hulló levek). Köréhez tartoznak: Vuylsteke, De Cort, Destanberg, Gezelle, Hiel, Droogenbweck, Antheunis, Rodenbach stb. A drámát Hippoliet van Peene (1811—1864), Emiel van Goethem (1847) és Frans Gittens (1842) művelik nagyobb sikerrel.

Az orosz romanticizmus. A század második tizedében az orosz társadalom nagy átalakuláson megy keresztül. A francia szellemtől, mely eddig táplálta, mindjobban elfordul s nemzeti valójának kifejtésére törekszik. Iván Andrejevics Krilov (1768—1744) népies hangon írja meséit s tanúságai közmondásokká válnak. Azonban mielőtt az irodalom egészen nemzeti lett volna, előbb a Byron befolyása alatt keletkezett romanticizmus korát kellett átélnie. Koszlov, Batjuskov, Sukovszki, Davidov, Vjezenszkij, Ziganov és Delvig készítik elő e korszakot, melynek legnagyobb költője Puskin Sándor (1799—1837) ez a kiváló tehetség, kit csak rövid élete akadályozott meg abban, hogy Byron és Shakespeare hatása alól kinőjön. Byron világfájdalma Puskin korában. Miklós cárral, a züllött viszonyokban hálás talajra talált. A Kaukázus és Krim vad romantikája adta meg hozzá a nagyszerű keretet. Puskin világnézete „Boris Gudonoff“ tragédiájában

és „Anyegin Eugen“ című verses regényében, mely Byron „Don Juan“-ját követi, jut kifejezésre. Mellette a népies lira is megszólal a szegény Aletei Kolzov (1808—1842) az orosz Burns lantján, ki az ekeszarva mellett költötte dalait. De az uralkodó irány a romantizmus maradt. Ennek szellemében irnak: Boratynaszki, Jaszykov, Khomjakov, Polesejav, Kokoljnik, Benediktov és Ogarev. Puskin méltó társa Lermontoff Mihály (1814—1841), ki szinte párbajban esett el. Költői tevékenysége alig tölt be négy esztendőt. Dalai és költői elbeszélései az orosz irodalom legérettebb, legjobban kiforrott termékei közé tartoznak. „Az orosz irodalom története e korban vértanuk és rabok sorsával foglalkozik. Rylejeffet Miklós parancsára felakasztják, Puskit 38 éves korában párbajban ölik meg, Gribojedovot Teheránban meggyiklölják, Lermontoff 27 éves korában párbajban esik el, Venevitinowot 25 éves korában a társadalom pusztítja el, Kolzowot egyik rokona halálra boszantja s 33 éves korában halmeg, Polesajev Szibériába kerül, Bjelinski megőrül és ezt a sorozatot még folytatni lehetne.“ A romantizmusról az átmenetet a realizmusra Gogol Miklós (1809—1852) munkái mutatják. Elbeszélései még a romantizmus fantasztikus tárgyait szeretik, de drámáiban, különösen a híres „Revisor“-ban hallatlan bátorsággal és merész humorral ostromozza az orosz tisztviselők züllött rendjét. A vígjáték terén ugyanaz a forradalmi irány jellemzi Gribojedov Sándort (1794—1829). A realizmust teljes valójában Turgenjev (1818—1883) hozta be s ő tárta fel először az orosz népelet világát. A gyenge, az elveszett, a felesleges emberek költője. A melankólia költésének alapja; pesszimizmus és emberszeretet párosul benne. Elbeszéléseiben: „A vadász naplója,“ A nemesi fészek, „Heléna“ és regényeiben: „Atyák és fiak,“ „Füst,“ az orosz társadalom átalakulását megrázó igazsággal mutatja be. A realiztikus regényben Turgenjev mellett kitűntek: Goncsarov, Danilevszki, Osztrovszki, Pisszemszki és Mihailov.

A lengyel romantizmus. Az önálló lengyel irodalom virágzásának kora a nemzet reményei feléledésének idejére, 1806. és 1831. közé esik. Ekkor szabadul meg a francia klasszicizmus rideg szabályszerűségének uralma alól, tárgyában nemzeti, formájában változatos, felfogásában közvetlen lesz. Ennek az átalakulásnak előkészítője Julian Ursin Niem-

cevicz (1752—1841), legnagyobb költője Mickiewicz Ádám (1798—1855). Mickiewicz szonettjei és balladáái kiváló alkotások. Dramatikus lírai költeményében, „A halottak ünnepé”-ben, elbeszéléseiben „Wallenrod Konrád,” „Grazyna” és „Taddeusur”-ban gazdag képzeletről és hatalmas költői alkotóerőről tesz tanúságot. Miczkiewiczcel együtt léptek föl: Slowacki (1809—1849), ki elégiákat, „Mazeppa” címmel tragédiát, „Jan Bielechi,” „Waclaw” címmel költői elbeszéléseket írt; Malczeski (1792—1826) a „Maria” című lírikus eposz szerzője és mélyen gondolkodó, pesszimista Garczynski (1806—1833). Az emigráció későbbi korában a csüggedés költője Krasinszki gróf (1812—1859). A legujabb irodalomban Ujejszski, Zmorski dalköltők, Kraszewski és Sinkiewicz regényírók tűnnek ki.

Tizenegyedik rész.

A legujabb kor.

A romanticizmus után. A juliusi forradalom idejétől kezdve az európai irodalmakban új hatóerők jelentkeznek, melyek a költők figyelmét a középkortól eltérítve a jelen kérdéseire, a forrongó, átalakuló társadalomra irányozzák. Byron mindenütt népszerű lesz s vele a jelen kor hű jellemzése. A romanticizmus tulzásaival, valóságatlanságaival szemben, mint azt már egynéhány irodalomtörténetében láttuk, a való élet hű rajza: a realizmus lép. E realizmus egyrészt célzatos irodalmat teremt, mely a politikai kérdésekkel foglalkozva a politikai röpiratok szerepét veszi át egész a plakát nyers, harsány hangjáig. Másrészt a való élet jellemzésében odáig megy, hogy abból minden eszmei tartalmat kitöröl, nyers és anyagiassá lesz, csupán művészi stíljében őrizve meg a költészetet. Ebből az irányból fejlődik az érzéki élet irodalma: a naturalizmus. A kor gondolatvilágát jórészt Byron pesszimizmusa hatja át, mely a német Schopenhauerben jut legrendszeresebb kifejezésre. A legkedvesebb kép ott tárul fel előttünk, ahol a műköltők a népköltés örökké tiszta forrásából merítettek. Ebből az okból jut a legujabb kor történetében nevezetes szerep a

magyar irodalomnak, melyben a népies nemzeti költés a virágzás aranykorát teremtette meg, a lírában Petőfivel, az epikában Aranyval. Csak nyelvünk rokontalan volta, nemzetünk kicsinysége magyarázza meg, hogy e nagy költők nem hatották át az egész európai irodalmat s nem lettek annak vezéreivé. A vezető szerep a német írók kezéből kihullva, a franciákhoz megy át megint. De e vezetés nem olyan feltétlen uralom, mint a klasszicizmus korában. Mellette szabadon fejtik egyéniségüket az egyes nemzetek s inkább csak új, érdekes jelszavakat kapnak a franciáktól és nem műszabályokat. A francia irodalom mellett nevezetes szerep jut az angolnak, mely a regény terén alkot jeles műveket. Utólérhetetlen mestereinek majd minden irodalomban akad utánpótlója. A többi irodalom közül egyetemes jelentőséggel bíró műveket a norvég és az orosz irodalom adott.

A francia irodalom a februári forradalomig. A francia irodalom a klasszicizmus teljes legyőzése után, a romanticizmus heves szellemétől megfiatalodva, különösebb a drámában és regényben olyan virágzásnak indult, hogy hatása valamennyi európai irodalomban érezhető. A középosztály kedvelt költője a termékeny, ügyes Eugène Scribe (1791—1860). A francia társalgási dráma e mestere szinte fél-századig uralkodott a francia színpadon. Vígjátékai: „A pohár víz” (Le verre d'eau), „A pénzházasság” (Le mariage d'argent), „A lánc” (Une chaîne), drámái: „A nő háborúja” (Bataille de dames), „A navarrai királynő elbeszélései” (Les contes de la reine de Navarre), „Tündéruijak” (Les doigts de fées), „Adrienne Leconvreur,” úgy szintén vödülljei és operaszövegei, a bulevardok felfogásában, a színpad kiváló ismeretével és nagy leleménnyel keltettek hatást. Könnyen érthető cselekvény, hatásos intrika, gyorsan felmerülő és eltűnő helyzetek: ez hatásának titka. A magasabb szempontokat, az irodalmi irányok jelszavait, nem sokra becsülte s ezzel arra kényszerítette az írókat, hogy a közönség izléséhez alkalmazkodjanak. Népszerűségben vetekedtek vele, de maradandóbb értékű munkákat adtak, ketten a regényírók közül: George Sand és Balzac. George Sand (Aurore Dudevant, szül. Dupin (1804—1876) regényes életpályája által önkénytelenül is a regényhez terelődött. Első munkája, „Indiana,” mely már írói álneve alatt jelent meg, szerény követelésekkel

áll elő s ifju szerzője csak szórakoztatni s nem tanítani akar. De a francia házaseletről vetett éles rajza, valamint „Valentine“, „Jaques“ és „Lélia“ című regényeiben támadása az ellen, hogy a házasság felbonthatatlan, a francia közvéleményt fejezte ki. Pályája első felén tehetségének egész hevével a nő társadalmi helyzetének javításáért küzd. „Consuelo“-ban adja a nemes női jellem legtökéletesebb rajzát. Egy szegény, tapasztalatlan leány története ez. Vagyon és oltalmazó kéz nélkül kerül az élet viharába, de a kísértés nem ejti meg, a veszedelmet nem is sejtve halad tovább tisztán, ártatlanul. Csak egyetlen törvényt ismer: ahhoz tartozom, akit szeretek és azt szeretem, akit becsülni tudok. — Pályája derekán a szocialista tanok foglalkoztatják egy ideig de ezekből megnyugtató világnézetet maga számára alkotni nem tudott. Ezután mindig ritkábban fordul a társadalom hibái, az elrettentő jelenségek felé. Inkább gyönyörködteni akar, mint reformálni. Így „Melchior“, „Jean“, „François le Champi“, „La petite Fadette“ című bájos falusi történetében, „Constance Vernier“, „Le Marquis de Villemer“, „Az utolsó szerelem“, „Mademoiselle la Quintinié“ című nagyobb regényeiben. „Elle et Lui“-ben Musset Alfrédhez való viszonyának történetét mondja el. Emlékezéseit „Életem története“ címmel tizenegy kötetben irta meg. George Sand nemcsak a XIX. század legnagyobb költő-asszonya, hanem olyan lángelméjű nő, kivel jelentőség, tehetség, alkotások dögében a világtörténelemben asszony nem versenyezhet. George Sand merő ellentéte Honoré de Balzac (1799—1850). Mig Sand romantikus, ő realista, az elfordul a társadalomtól, mely szerinte tökéletlen, hibás alkotás, ez szívesen foglalkozik vele s éli világát; az eszmékért harcol és eszméivel reformálni akar, addig ez arról győződik meg, hogy nem a filozofia vezeti a világot, hanem az éhség és a szerelem. Ő is szívesen foglalkozik a házasság kérdésével, de legszívesebben gunyolja. Nőalakjai nem fiatal lányok, hanem harminc és negyven év között levő asszonyok s ezeknek jellemzésében épen oly éles megfigyelő tehetséget mutat, mint George Sand a férfiak a jellemrajzaiban. Balzac regényírói célja, hogy koráról művelődéstörténeti munkát adjon, amint maga mondja: „Társadalmuak szenvedélyeit, erényeit és bűneit mutatom be, egymáshoz hasonló jellemek egyeztetése által típusokat adok és türe-

lemmel, kitartással dolgozom e könyvön, mely a XIX. század Franciaországáról szól. Elég sajnós, hogy ilyen munkát Róma, Athén, Tirus, Memfisz, Perzsia, India nem hagyott reánk. E merész, nagy tervet „Az emberiség komédiája“ (La comédie humaine) című regénysorozatában hajtja végre. Munkás élete folyamán 120 kötetre menő regényt és novellát írt, valamint 6 drámát, melyek között „Mercadet“ a legjobb. Ebben a börze életét és a spekulációkat állítja pellengére. Balzac vitte a regénybe a tudományos analízist, ő alkotta meg a francia realiztikus társadalmi regényt. A Balzac nyomában keletkezett regényirodalomnak egykor hirneves munkása volt Eugène Sue (1804—1857) Benne a realizmus és a romantika csodálatos módon vegyül. Annnyiban realista, hogy munkái az irány regények cége alatt készülnek s társadalmi kérdésekkel is foglalkoznak. De sokkal inkább romantikus, a vad, féktelen fantázia minden túlzásával. Az események ijesztő gyorsasággal következnek egymásután regényeiben, csodálatos, nehezen érthető, vagy általában érthetetlen jelene-tekéből alakul a mese, mely az olvasónak egy pillan-
natnyi pihenőt sem enged, de a rémes események egész során ragadja végig s e sorban az egyik jelenet rémesebb a másiknál. Hires regényei: „Párisi titkok“ (Les mystères de Paris), „A bolygó zsidó“ (Le juif errant), „A hét főbűn“ (Le sept péchés capitaux) és „A nép titkai“ (Les mystères du peuple). Sue sikerei késztették, hasonló irányu regények írására Frédéric Soulié-t (1800—1847) és Paul Henri Corentin Féval-t (1817—1887): „Londoni titkok“, „Az ördög fia“, „Simon kapitány“, „A nők paradicsoma“, „A pupos“, „Gill Blas aszszony“, „Éjféli regény“ szerzőjét.

A második császárság kora. Már a februári forradalom előtt két ágra oszlott az irodalom. Az egyik a klasszicizmus visszaállítására törekedett formában és tartalomban. A másik a népszerűség hajhászásában a tömeg hangulatainak szolgálatába állott. Az elsőnek vezére François Ponsard (1814—1867) Racine-t követő, „Lukrécia“, „Meráni Ágnes“ című tragédiáival, de „Pénz és becsület“ és „A börze“ című színművel már a modern életet jellemzi. Ponsard követői: J. Autran (1813—1877), Victor de Laprade és mások. A másodikban a forradalmi eszmék heves hirdetői: F. Pyat „A párisi rongyszedő“ „A lakatosok“ című drámáival; Pierre Du-

pont, a munkások költője; Gustave Leroy, Pierre Lachambeaudie, stb. — Mikor a köztársaság a második császársággá alakult át, e forradalmi szellem heve is lelohadt s helyét az érzékeket ingerlő, nyers, anyagiás irány foglalta el, melyet művelői nagy formai ügyességgel s a társadalom bűneinek behizelgő jellemzésével tudtak elfogadhatóvá tenni. — A modern Franciaország három legnagyobb drámaírója Augier, az ifj. Dumas és Sardou. Emile Augier (1820—1889) pályája kezdetén Ponsard hatása alatt áll és utóbb csupán a modern drámát műveli. Már első munkáiban, „A kalandornő“-ben és „Gabriellá“-ban is, a modern élet merész rajzát adja. A társadalom bűneit kértelhetetlen igazságszeretettel mutatja be, nem azért, hogy érzékeket gyönyörködtesse, hanem hogy a bűn végzetes következményeivel elrettentsen. „Olympia házassága“, „A szegény arszlánnők“, „Forrestier Pál“, „A Fourchambault család“ című darabjaiban a nők pazarló kedvét, a természetellenes házasságot, a társaság egyéb vétkét éles konfliktusokban mutatja be. „Az arcátlanok“-ban a sajtó romlottságát, a közvélemény félrevezetését és a börzei üzelmeket ostromozza. Egészen más természetű író ifjabb Dumas Sándor. Ő a második császárság korának legjellemzőbb írója. Ő is erkölcsi célzattal írja drámáit, de az erkölcsi tanúság csak egy mellékes személy alakjában jelenik meg, aki rendszeren a cselekmény derekán lép föl s igen szép beszédet mond az erkölcsi romlásról, melynek rajza az egész darabot betölti. Dumas felfogása a költői igazságszolgáltatásról korának romlott világából fakad. Érti, hogy a társadalom fonákságait, nagy bűneit, de midőn felette ítélkezni akar, nem tud korának levegőjétől megszabadulni s társadalmának vétkeiben maga is gyönyörködik. Finom érzékkel szedi ki a társadalomból az embereket, kikkel igazságtalanul bánnak, de felvetett problémájának megoldása is ellenkezik az erkölcsi törvénnyel. „A kaméliás hölgy“-gyel (1852) hódította meg a francia közönséget, „Az idegen nő“, „Alfonz ur“, „Clémenceau esete“ című drámáival növelte népszerűségét. Dumashoz hasonlít erkölcsi felfogásában Octave Feuillet, a regényíró. „A kis grófnő“, „Sibylle története“, „Előkelő házasság“, „Egy nő naplója“, „Egy szegény ifju története“ című regényeiben, „Dalila“, „A megváltás“, „A krízis“ című drámáiban éles megfigyelő, de nem olyan művész, mint Dumas. A kor romlottságát nagy

élvezettel jellemzik még Th. Barrière (1823—1877) és E. Feydeau (1823—1873). Ezeket az írókat felülmulja a modern Franciaország legtehetségesebb drámaírója Victorien Sardou (1831), aki Scribe helyét méltóképp töltötte be. Ereje a viszonyok jellemzésében és a mese szövésében van, a társadalmi színmű tehnikáját nálánál jobban senki sem ismeri. E fajból legjobb munkái: „A jó barátok,” „A Benoiton család,” „A jó falusiak;” házasságtörési drámái: „Fernande,” „Dora,” „Váljunk el.” A modern francia dráma egyik kiváló jellemzője e három nagy drámaíró a forradalom nagyjaival összehasonlítva, Augiert az egyenes, hatalmas Dantonnal, Dumast a doktrinér Rubespierre-rel, Sardout Camille Desmonlinsnel állítja egy sorba. Komoly és figyelemreméltó drámaíró még Edouard Pailleron (1834). Leghíresebb munkája „A hol unatkoznak” című vígjátéka. A vígjátékirók közül Meilhac („Frou-Frou,”) a regényírók közül About, Champfleuri, Mario Uchard és Belot neve említendő. Az uralkodó áramlattól elüt két együtt dolgozó író Erckmann és Chatrian elzászi novelláival és Ed. Laboulaye, a satirikus. A pesszimisztikus líra első képviselői Henry Murger (1822—1861 („Bohémien”) és Jean Pierre Baudelaire (1821—1867): „Téli éjszakák.”

A naturalizmus a francia irodalomban. A dráma mellett, a második császárság korában, nagy jelentőségre emelkedett a regény is. Még mindig Balzac nyomán halad, de új, erős egyéniségek sajátos színt adnak neki s a realizmusból a naturalizmusba fejlesztik. A regény költői értéke meg is haladja a drámáét. Túlelmelkedik a bulevardok alantas felfogásán, az erkölcsi célszót nem színeli s nem ritka a valódi költői ihlet alkotása. Ezen átmeneti kor legkiválóbb írói Gustave Flaubert, Alphonse Daudet, Edmond és Jules de Goncourt. Gustave Flaubert (1821—1880) „Madame Bovary,” „Salammbô,” „Szent Antal megkísértése” című regényeiben kiváló tehetségének és hatalmas jellemző erejének tanuságát adta. Tárgyának feldolgozásában ő használja először kiváló mértékben a tanulmányt. Tudóshoz méltó készsége képesíti a pontos adatokban gazdag jellemzésre. Jellemének alapvonásaiban ideálista, de korának viszonyai a realizmus karjaiba vetik. Ezen az úton halad, de ügyesebb tehnikával, Alphonse Daudet (1840: „Ifjabb Fromont és idősebb Riesler,”

„Jack,“ „A nábob,“ „Királyok számkivetésben,“ „Numa Roumestan,“ „Sappho,“ „A halhatatlan,“ de különösen pompás szatirikus elbeszélésével, „Tarasconi Tartarin csodálatos kalandjai“-val hazája határain messze tulterjedő hírnevet szerzett. A realizmusból a naturalizmusba való átmenet határán a két Goncourt, Edmund és Gyula áll. Az irodalomban e kettő egy személylyé olvad. Gyula készítette a terveket, Edmund dolgozta ki a részleteket. „Renée Mauperin“ „Germinie Lacerteux,“ „Manette Salomon,“ „Madame Gervaisais“ című regényeik tárgyát a jelenkorból veszik. E munkák a világirodalomnak talán legkevésbé regényformájú regényei. Csak néhány személyt szerepeltetnek s kizárólag ezeknek lelkiállapotával foglalkoznak. A valóság becsesebb nekik, mint a költészet, a képzelet jogát megtagadják. A realizmusból, mely a változatos, vig, szép világot akarta megörökíteni, így fejlődött ki a valószerűség félremagyarázásából a naturalizmus, mely az ember elfajulásának, a rút, visszataszító jelenségek rajzában leli kedvét. A kor hangulata kedvezett ezen új iránynak: a tudomány nagyszerű vívmányai érdekessé tették a tanulmányt, a társadalom külső fénye mellett belső romlottsága a megfigyelés hálás tárgya lett, a megingott hit nem adott vigasztalást és egész Európát áthatotta a pesszimiztikus felfogás: ez a világ nagyon rosszul van berendezve, lehető legrosszabbul; egyetlen bizonyosság: a kézzel fogható valóság, azért a költés helyébe a tudománynak kell lépnie. A naturalizmusnak programját Emile Zola (1840) alkotta meg és dolgozta ki legnagyobb tehetséggel és legszigorubb következetességgel. Balzac módjára ő is korrajzot akar adni a jelen társadalomról s ezt a tervét „Rougeon Macquart“ című nagy regényciklusában viszi keresztül. Egy család történetét mondja el benne, hogy bemutassa az átöröklés elméletét. Abból az elvből indul ki, hogy a vér ösztöne a család viszonyainak megváltozása, a legkülömbözőbb életviszonyok között is károsan hat a társadalom egészére. „Az emberirtó“-ban (L'Assomoir) elmondja, hogyan pusztít el az alkohol egy párisi munkáscsaládot, „Páris gyomrá“-ban (Le ventre de Páris) a nyomor, „Nana“-ban az erkölcsi züllés pusztító hatását, „Potbouille“-ben az alsóbb polgári osztályok romlottságát mutatja be. „Au bonheur de dames“ a nők fényűzésének végzetes következményeiről, „L'oeuvre“ a művészet nyomoráról,

„La terre“ a parasztlak állatias durvaságáról szól. Legujabban kidolgozott hármaskönyvében „Páris“ „Lourdes“ és „Rómá“-ban gazdag tanulmányokkal megrendítő korrajzot ad. Zola európai hírneve több tehetséges írók csábított követésére. Közöttünk különösen Guy de Maupassant és Paul Bourget neve érdemel említést. — Zola hatása mellett a régebbi irodalmi irányoknak is vannak kiváló művelői. Így jelenik a romantizmus új felfogásban Theodore de Banville, Henri de Bornier, François Coppée és André Theuriot munkáiban. Kedvelt, hangulatos novellisták Victor Cherbuliez (1832—1899) és Pierre Loti, az „Izlandi halászok“ szerzője. — A naturalizmus ellen vívott küzdelem különös terméke a „szimbolisták iskolája“, kik a nyelv zenejére fektetik a hangsúlyt és pusztán formalista költők. Szimbolisták: Mallarmé, Ghille, Moréas, Bergerat, Maeterlinck.

Carlyle. Az újabb angol irodalom fejlődésére, különösen a széppróza fejlesztése által, nagy hatással volt Th. Carlyle (1795—1881). Írói pályáját „Schiller életé“-nek megírásával, Goethe-ből, Jean Paul-ból és a német romantikusokból való fordításával kezdte. Első önálló munkája „Sartor resartus“, melyben egy német tudóst jellemez, de valójában saját gondolkodását tárja fel: az ember ne éljen az érzéki élvezeteknek, hanem éljen a világegyetem törvényeinek megfelelően. A világtörténelem legfontosabb mozzanata: a munka; a tett minden, a szó semmi. Így fejlődik ki benne a hősök kultusza, melyben a jog: az erő. Ilyenformán kialakult egyénisége „A francia forradalom története“ című munkájában tűnik fel a legerősebb, a legkedvezőbb világításban. Nagy, prózában írt eposz ez a mű, hangulatkeltő, mint a valódi költemény. Tizenkét esztendő tanulmányának eredménye „Nagy Frigyes története“. Felolvasásait „Hősökről és a hősök tiszteletéről“ címen gyűjtötte össze. — Az ifjabb esszéírókat Carlyle példája lelkesítette. A többi között Jeffreys, William Harlitt, Hepworth Dixon és W. Lockhart tűntek ki. A történetírók a romantizmus hatása alatt a letűnt idők feldolgozásánál az esemény ódon színét is jellemzik munkáik stíljével. Így már J. Mill „India története“-ben, Archibald Alison „Európa története“-ben. G. Grote (1794—1871) „Görögország története“-ben. De a legnagyobb közöttük Th. Babington Macaulay (1800—1858). Már Cam-

bridge-ben, az egyetemen kitűnt jeles tehetségével. Politikai pályára lépett, szónoklataival feltűnt az alsóházban s 1834-ben mint az indiai tanács tagja Indiába megy. Visszatérte után Brougham miniszteriumába lép s Brougham bukása után a magánéletbe vonul, hogy főművén, „Anglia történeté“-n dolgozzék. A királynő, munkájáért, lord címmel tüntette ki. Meghalt 1858-ban s a Westminster apátság templomába temették el. Miltonról írt esszéjével tűnt fel 1825-ben s ezt követték hasonló irányu munkái, melyekben bámulatos olvasottságát tisztá, egyszerű stilben dolgozta fel. Esszéi kritikai, történelmi és életrajzi esszékre oszlanak. Az első fajtához tartoznak: „Byron élete Moore“-tól, „Madame d'Arblay“, „Montgomery költeményei“. A másodikhoz „Lord Clive“, „Warren Hastings“, a harmadikból a legkiválóbb Johnsonról írt tanulmánya. Legnagyobb műve „Anglia története“. Csak az 1685-től 1704-ig terjedő korszakot foglalja magában, de értékes bevezetésében áttekinti az angol nép és alkotmány fejlődését II. Károly haláláig. „Anglia 1685-ben“ című fejezete jeles művelődéstörténeti tanulmány.

Az angol regény. Scott regényeinek nagy népszerűsége egész sorozatra való kiváló tehetséget vitt a regényírói pályára. E kiváló tehetségek nem is elégedtek meg azzal, hogy Scottot utánozva a történelmi és romantikus regény szűkebb körében mozogjanak, munkájukban a jelen társadalmi életét ragadták meg, a jelen kérdéseit vitatták, vagy irányregényekben ostromozták az elavult, tarthatatlan állapotokat. A legtöbbje a humorista szempontjából fogja fel az életet s nemes hangulatával nemesítőleg hat az olvasóra. A legkiválóbb regényírók: Bulwer, ki az erkölcsfestő regényt, Disraeli és Thackeray, kik a politikai és társadalmi irányregényt és Dickens, ki a humoros családi regényt műveli.

Bulwer. A jelen benyomásait, szokásait és jelmeit a regényben legelőször Edward George Lytton Bulwer (1805—1873) fejezte ki. Volt benne valami „Az ifjú Németország“ íróiból, kik a romanticizmussal még nem szakítottak egészen, de már az újabb kor eszmeáramlatát érezték és hirdették. Ebből magyarázható, hogy a véletlent nagyra becsüli, hogy felfogása szkeptikus és hogy az alacsony nyugalommal, a rúttal szívesen foglalkozik. Gazdag tudás, erős képzelőtehetség és kiváló jellemzőerő nyilatkozik meg munkáiban. Leghíresebb művei:

„Pelham, vagy egy világfi kalandjai“, „Devereux“, „Ernst Maltravers“ („a bölcselők és kritikusok népének“ ajánlva), „Eugen Aram“, „Clifford“, „Éjjel és nappal“, „Lukrécia, vagy az éj gyermekei“. Nagy történelmi regényei: „Pompéji utolsó napjai“, „Rienzi, az utolsó tribun“, „Harold, a szászok utolsó királya“, „Calderon, az udvari ember.“ Elbeszélő költeményei; „Arthur király“, „Milton“, „Az új Timon“. A drámában is megpróbálta erejét, de muló sikernél egyebet nem ért el. Bulwer regényei hazáján túl is elterjedtek; a korszakok és az egyének jellemzése, ellentétek felállítása és kiegyenlítése az ő legnagyobb ereje. Byrontól tanult komor felfogása s történelmi regényeiben a tudós régész előtérbe nyomulása zavarják műveinek élvezését. Ezt az irányt követi „Az ifju Anglia“ szószólója, ki inkább a politikában, mint az irodalomban szerepelt: Benj. Disraeli (Earl of Beaconsfield 1804—1881). Regényeinek irányzata erkölcsi szempontból nem mindig helyes, a középkori intézményeket dicsőíti és olyan embert jellemez előszeretettel, ki a világ örömeiről és élvezeteiről lemond, hogy önző céljait minél határozottabban elérhesse. Legismertebb regényei: „Vivian Grey“, „Az ifju herceg“, „Alroy“, „Venetia“, „Coningsby“, „Sybilla“, „Tancred“, „Lothar“ és „Endymion“. Disraeli regényei hőseiben magamagát eszményíti; neki is jelentősebb a tett, mint a szó s az az ember az ő szemében az igazi hős, aki a legnagyobb akadályok ellenére is meg tudja alapítani szerencséjét. Nagy szeretettel szól a zsidóságról és a jövőben fontos szerepet jósol számára. — A naturalizmus felé hajlik S. Warren (1807—1877), a tory-párti író. Munkái: „Lapok egy orvos naplójából“, „Tizezer font évi jövedelem“. Az eseményeket hű valószerűséggel mondja el. Azonban a több-kevesebb sikert elért írókat messze túlhaladja a két legnagyobb angol regényíró: Dickens és Thackeray.

Dickens. Charles Dickens (1812—1870) Portsmouth mellett: Landportban született s „Boz“ írói álnéven, „Londoni vázlatai“-val lépett föl. Első regénye, mely európai hírt szerzett neki „A Pickwick-klub iratai“ (Pickwick Papers), melyben a klub tagjainak mulatságos kalandjait beszéli el s bemutatja az angol társadalom különböző rétegeit. Ezt gyorsan követte többi regénye: „Nicholas Nickleby“, „Oliver Twist“, „Barnaby Rudge“, „Chuzzlewit“, „Dombey és fia“, „David Copperfield“, „Bleakhouse“,

„A kis Dorrit.“ Bájos karácsonyi történetei: „Karácsonyi ének.“ „A tüzhely tücske.“ „Dr. Marigold receptjei.“ „Barbox testvérek.“ Csupán a londoni élet rajzára törekedett s ezen önkorlátozásban rejlik mestervolta. Igazi humorista ő. A kicsinyeket figyeli meg előszeretettel: a gyermekeket, a lelki szegényeket, azokat, akik megfáradtak és megterheltek. Belátja a dolgok hiábavalóságát, ki is neveti, de nevetése jóságos. Elvegyül a szegények körébe s nagy gondjaikról, kis örömeikről meleg szívvvel beszél. Legfőbb célja a munkás szeretet dicsőítése és ebben rejlik nagy hatásának egyik magyarázata. Amíg azonban tehetsége, sajátos körében, hű és vonzó képeket nyújt, a szenvedély nagyobb erejét nem bírja meg. Szerelmi jeleneteiben sok a szentimentalizmus, a bűntettek rajza kirívó. A szentimentalizmus és a realizmus regényeiben folyton küzd egymással, mint Fielding, Smollet, Sterne munkáiban, de nála e küzdelem gyakran szelid harmóniába olvad, mert az élet bajainak leírását áthatja a költő nemes emberszeretete.

Thackeray. A mindennapos élet humoros és szatirikus megvilágításában Dickensnek méltó társa William Makepeace Thackeray (1811—1863), de Dickens gyengéd érzése hiányzik munkáiból. Már első nagyobb művében, a „Hiuság vására“-ban, (Vanity Fair) kialakulva jelenik meg munkásságának iránya. Ezt követi többi regényében: „Pendennis Arthur története.“ „Fülöp kalandjai a nagy világban.“ „Nevcomes.“ „Esmond Henrik.“ „A virginiaiak.“ Thackeray nagy humorista, de humora Dickensétől különbözik. Pessimisztikus alaphangból támad; e világban csak a mulandó, a kicsinyes dolgokat látja és éles gúnnyal állítja pellengérre. Mindenek fölött az igazságot keresi. Kiméletlenül ostromozza a vétket és a társadalom minden hibáját. De lelke mélyén szüntelen ég a nagyság, nemesség, a fenség után való vágy és ez adja meg humorának a lírai hangulatot. Különösen értékes művek történelmi regényei s művészte akkor a legnagyobb, mikor hőisével magával mondatja el a történetet, ekkor „mintha avult idők megsárgult, bor és dohányfoltokkal tele kéziratát olvasná az ember.“ Dickens és Thackeray nyomdokát sok regényíró követte, de ezt a két nagy költőt egyik sem haladta meg. Harriet Martineau (1802—1876) nemzetgazdasági kérdéseket tárgyal regényeiben: „Képek a gazdagsági életből“;

novellák: „A szegények és törvényeik,“ „Erdész és vadásztörvények.“ Henry Mayhew „London a munka és nyomor városa“ című regényében szintén élesen világítja meg az égető nemzetgazdasági kérdéseket; a munkások életéről ír E. Cleghorn Gaskell, az ír népelettel foglalkozik William Carleton. Thackeray legnagyobb követője az az író, ki Angliában a realizmust legköltőibb kifejezésre juttatta: Mary Anne Evans, írói álnevéen George Eliot (1819—1880). „Képek a papi életből“ című munkájával keltett feltűnést, ezt követték nagy regényei: „Adam Bede,“ „The Mill on the Floss,“ „Romola,“ „Middlemarch,“ „Daniel Derouda.“ „Adam Bede“-ben az angol puritanizmus gondolatvilágát aprólékos hűséggel mutatja be s az angol vidéki élet olyan mesteri rajzát adja, amelyet egy regényíró sem adott. Legegyszerűbb alakjait is mély életigazság jellemzi; világnézete nemes, gyűlöli a hazugságot, az álszenteskedést és bátran küzd azért, amit igaznak tart. Eliot regényeiben a lélektani analízis hatalmas alkotó erővel párosul és nincs író, kinél a modern kutató szellem oly költői alakban jelent volna meg, mint nála. Thackeray követői s a társadalom hibáit gunyolják: Charles Reade és Anthony Trollope. Az angol regény egyik sajátos alfaját a „Nevelőnők regényé“-t Charlotte Brontë, írói álnevéen Currer Bell kezdi meg „Jane Eyre“ című világhírű regényével. A szenzációs regény az ötvenes és hatvanas években terjed el és talál hálás közönségre. Legkiválóbb művelője Wilkie Collins (1825—1889). Nyomában a műfaj súlyedését mutatják: E. Yates, Mary E. Braddon, Mrs. Henry Wood, stb. E kizárólagosan realiztikus irány mellett akadtak írók, kik a jelen nagy kérdéseit regényeikben magasabb szempontból tárgyalták. Így Charles Kingsley (1819—1875), ki a vallásos és az erkölcsi felfogás összeütközésén elmélkedik s nagy regényeihez a mult olyan eseményeit válogatja ki, melyekben korunkhoz rokon vonásokat talál. Így „Hypatiá“-jában a kereszténység és az antik felfogás küzdelmét mutatja be abból a célból, hogy intse a társadalmat: korunk műveltségét a szocializmus ép úgy elpusztíthatja, mint az antik világot a kereszténység, ha nem segítünk gondos szeretettel a nép nyomorán. Másik két jeles regénye: „Nyugat felé“ (Westward ho!) és „Hereward.“ Ezen költői irányhoz tartoznak Henry Kingsley és Richard Hengist Horne munkái.

Tennyson és a legújabb angol irodalom. A lírában megkeletkezik az ellenzék a realizmus és a célzatos költés ellen. Ez az ellenzék a romanticizmusból indul ki, a „Tavak költői“-nek és Byronnak hatása alatt áll, bárhogy tiltakozik ellene. Arra törekszik, hogy a középkor fantasztikus világát az új kornak szabadságra való törekvésével egybe forrassza s e célból oly költői nyelvre törekszik, melynek antik plaszticitása a renesszáncz hevével vegyüljön. Ennek az iránynak fő képviselője Alfred Tennyson (1810—1892). Lírai költeményeiben szentimentális, gyakran akadémiusan hideg. Legjobb művei költői elbeszélései, balladái, a „Királyidillek“, „Enoch Arden“, „A szent Grál“, stb. Lírai költeményei közül legszebbek korán elhunyt barátját sirató „In Memoriam“ ciklusa. Shelley hatása alatt áll a merész fantáziájú Rob. Browning (1812—1890) és az üdébb, tisztább Algernon Charles Swiburne (1837). Melléjük sorolható Dante G. Rosetti (1828) balladáival és szonettjeivel, valamint William Morris (1834) elbeszélő költeményeivel. A naturalizmus Angliában nem hódíthatott úgy, mint egyéb irodalmakban. A szenzációs regény töltötte be helyét s az angol társadalom jelleme sem vette be ezt az irányt. Vele szemben az egyszerű falusi élet rajza lesz közkedvelté William Black és Th. Hardy regényeiben.

Az amerikai angol irodalom. Mióta az Egyesült Államok Angliától elszakadtak, önálló szellemi fejlődés indult meg bennük, bár irodalmilag e század közepéig az anyaországtól még függésben maradtak. Az amerikai életrajzát Cath. Sedgwick (1789—1867) novellái és Brockden Brown (1771—1810) regényei kezdik, de hamar felülmulja őket Amerika ifjú multjának gazdag fantáziájú elbeszélője James Fenimore Cooper (1789—1851) „Az utolsó mohikán“, a „Vadölő“ stb. című világhírű regényeivel. Kevésbé elterjedt tengerész regényei („A vízi boszorkány“, „A Red Rover“) is üde realizmusukkal hatnak. Költői értékben felette áll az angol prózának nagy mestere Washington Irving (1783—1859.) Sokoldalú műveltsége mellett éles megfigyelő, hazája különöségei fölött biztosan ítél s idegen népek szellemét megérti. Sokat utazott Angliában, Spanyolországban, Németországban, Itáliában és ez az oka, hogy műveiben nem sajátosan amerikai. Legismertebb munkája „Vázlatkönyv“-e, melyben az apró történetek, jellemzések, elbeszélések közül majd mindenféle

izlés számára jut valami; így „Az özvegy és fia“ szentimentális, „A kísérteties vőlegény“ és „Rip van Winkle“ romantikus, „Sleepy Hollow legendája“ humoros történet, „John Bull“-ben az angolt jellemzi, „Karácsonyi vázlatai“-ban az angol családi életet mutatja be. Inkább regények, mint történelmi munkák: „Mahomet és az első kalifák története“, „Kolumbus élete és utjai“, „Washington élete“ — A legkiválóbb amerikai regényíró Nathaniel Hawthorne (1804—1864), „A hét csucus ház“, „Blithdale“ és „Monte Beni“ című munkáiban a megkapó valószerűséget misztikus hangulatokkal vegyíti. Komor, fantasztikus balladaköltő és novellairó „A holló“ szerzője, Allan Edgar Poe (1811—1849). A lírikusok közül Villiam Cullen Bryant (1794—1878) a régibb angol költőket követi, Henry Wadsworth Longfellow (1808—1882) „Hyperion“-jával, „Balladái“-val, „A spanyol diák“ című drámájával német és spanyol hatás alatt áll, „Hiawatha“-jával amerikai talajra lép s az indián nép egy regés hőst dicsőíti. Részleteiben igen szép lírikus elbeszélés, de egészében a hőst nem teszi vonzóvá. „Az arany legendá“-ban Goethe Faustjával versenyez, „Az utszéli korcsma elbeszélései“-ben a „Canterbury Tales“-t követi. A legújabb irodalom kiváló költői: Bayard Taylor, H. Stoddard, és két világhírű humorista Bret Harte és Mark Twain. A prózáirók leginkább a történelemmel foglalkoznak. Eredeti, mély és nemesen gondolkozó fő Ralph Waldo Emerson (1803—1882): „Az emberi nem képviselői.“ Nevezetesebb történetírók: G. Bancroft: „Az Egyesült Államok története.“ William Prescott (1796—1859): „Mexiko elfoglalásának története“; „Peru elfoglalásának története“; „II. Fülöp története“; John Lothrop Motley (1814—1877): „A németalföldi köztársaság alapítása.“

Heine. A huszas évek végén Németországban is elkövetkezett a romanticizmus bukása. A költők ugyan ebből az irányból indultak ki, de egyéniségük új, reálisabb áramlatot teremtett s ezzel a legújabb kor irodalmát készítették elő. A romanticizmussal szakító, az új irodalmat előkészítő kor nagytehetségű költője, Goethe óta a legnagyobb német lírikus Heinr. Heine (1799—1856). Düsseldorfban született, 1825-ben Göttingában jogi doktorrá avatták. Itáliában, Angliában utazott, majd Hamburgban, Berlinben, Münchenben tartózkodott, 1831 óta Párisban élt s hosszú betegség

után itt is halt meg. A romantikus irány, melyből kiindult és a liberalizmus, mely fejlődésére hatással volt, küzdenek benne s egyik sem nyer döntő befolyást. 1827-ben jelenik meg első jelentős munkája, „A dalok könyve.“ Hatása az újabb német lirára oly erős, hogy még ellenségei sem mentek tőle. E verseskönyve mellett említésre méltók kevésre becsült tragédiái, bájos „Uti rajzai“ (1826), melyek Petőfinek is példaképül szolgáltak. Későbbi költeményei: „Atta Troll“ (1833); „Németország, téli rege, 1844; „Romancero“ 1851. Prózai munkáiban (Francia állapotok; „A német szépirodalom történetéhez“ 1833 stb.) fordulatos stíl és megkapó ötletek kötik le az olvasó figyelmét.

Platen és Immermann. Heine kortársai nagyobb erkölcsi komolysággal és erősebb művészi meggyőződéssel fognak ugyan munkájukhoz, de az ingadozás, a bevégtetlenség bennük is tapasztalható. Két kiváló kortársa jellemzi ezen időszakot. Az egyik Platen, ki gondos mesteri formával költői hevénnek fogyatékoságát palástolja, a másik Immermann, ki gazdag képzelő erejével művészietlen formájú, kiforratlan tehetségre valló műveket alkot. Aug. v. Platen-Hallermünde gróf (1796—1835) Ansbachban született, 1814-ben bajor katonatiszt, majd Würzburgban és Erlangenben bölcséletet hallgat. 1826-ban Itáliába megy és Szirakuzában hal meg. Lírájában a forma valódi művésze, de stílje merev, képzelőereje gyenge. „A végzetes villa“ című vígjátékában a sorstragédiákat, „A romantikus Ödipus“-ban a romantikus drámákat gunyolja. Karl Immermann (1796—1840) Magdeburgban született, részt vett a szabadságharcban, 1827 óta a düsseldorfi színház vezetője. Erős, szivós jelleme vitákba keveri s különösen Plattennel küzd. Első drámáival még a romantikusokhoz csatlakozik, Shakespearet és Calderont választja mintául, később, történelmi drámáiban, önállóbb lesz s „Merlin“-jében „Faust“ hatása alatt mély értelmű tragédiát alkot. Nagy hatást ért el „Az epigónok“ 1836 és „Münchausen“ (1838) című regényeivel.

Az ifju Németország. A küzdelmekben kifáradt, reményeiben csalódott s csüggedésében tétlen német nemzetet egy tevékeny írósereg keltette új életre. „Ifjú Németország“ a neve ennek az íróseregnek, melynek Heine mellett egyik legjelentősebb tagja Ludw. Börne (1786—1837). Frankfurtban (a Majna

m.) született, a juliusi forradalom után Párisba költözött s „Párisi levelei“-ben, naplójában, ujságcikkeiben Németország politikai és irodalmi viszonyait támadja. A német publicisztikának ő a megteremtője. Ezt a célt szolgálja költői és prózai munkáiban a szellemes Karl Gutzkow (1811—1878), a modern íróvilág elégedetlen tevékenységének egyik nagy tehetségű képviselője. Szüntelen újdonságra törekszik s költői műveiben bölcséleti felfogását hirdeti. Így „A bolond levelei“, „Maha Guru, egy isten történeté“-ben, „Wally, a kétkedő“, „Seraphine“, „Blasedow és fiai“ című regényeiben. Csak drámáiban („Richard Savage“, „Werner“, „A gazdag emberek iskolája“, „Patkul“, „Emiljan Pugatschew“, „Uriel Acosta“, „Jürgen Wullenweber“, „Fülöp és Perez“, „Copf és kard“, „Tartuffe ősképe“ stb.) és későbbi regényeiben („A római varázsló“) vezetik tisztán költői célok. Élete végén irt történeti regényeiben („Hohenschwangau“, „Pestallozzi fiai“, „Fritz Ellrodt“, „Az új Szerapion testvérek“) régi hibái ujra előtérbe lépnek. Inkább publicisták, mint költők: L. Wienbarg (1802—1872) és a minden áron „modernség“-re törekvő Th. Mundt (1801—1861) és E. G. Kühne (1806—1889). Francia írók hatása alatt egyes, élénk író Heinrich Laube (1806—1884.) Novellái: „Az új Európa“, „Uti novellák“, regényei: „Chateaubriand grófnő“, „A német háború“, drámái: „Monaldeschi“, „Struensee“, „Rococo“, „Gottsched és Gellert“, „A bengáli kormányzó“, „Essex“, „Montrose“, stb. „Az ifju Németország“ íróihoz tartoznak még: Herrmann Margraf, A Jung, H. König, Chr. D. Grabbe (1801—1836). E korszakba esnek Pückler-Moskau herceg rideg, frivol utleírásai, az ultramontán Ida Hahn-Hahn grófnő felszines regényei. Mellettük élénk festő költészet és hazafias líra fakadt. Az előbbihez Karl Beck (szül. 1817-ben, Baján), Ferd. Freiligrath (1810—1876), Annete v. Droste-Hülshoff (1797—1848) és Charles Sealsfield (1793—1864, „Kajütenbuch“,) az utóbbihoz G. Herwegh (1817—1875), R. Prutz (1816—1872), H. Hoffmann v. Fallersleben (1798—1874), Fr. Dingelstedt neve említendő. Irányukat folytatják megváltozott viszonyok között: A. Meissner („Ziska“, „Werinherus“,) M. Hartmann („Kehely és kard“, „Languedoc-i és provence-i napló“, „Ádám és Éva“ stb.), M. Waldau („Cordula“,) R. Gottschall („Az istennő“, „Carlo Zeno“, „Maya“, „Mazeppa“,

„Pitt és Fox,“ „Weimari Bernát“). — A célzatosság és naiv költés középutján haladnak: J. Mosen (1803—1867), a népszerű lírikus és novellista. Anas-tasius Grün, (Auersperg Sándor gróf), színekben gazdag költeményeivel („Az utolsó lovag,“ „Frakkos Nibelungok,“ („A kahlenbergi pap“) és Nicolaus Lenau (Strehlenau-i Niembsch Miklós. Szül. 1802-ben Csatádon, † 1850), ki mélabús, egyre komorabbra váló lirájával és „Faust,“ „Savonarola,“ „Az albingesek“ című nagyobb költeményeivel vált ki. A bécsi népies bohózatnak költői szint Ferd. Raimund (1790—1836. „A milliomos paraszt,“ „Az alpesi király és az embergyűlölő,“ „A tékozló“) ad. Élénk képzelő tehetséggel s a színpad ismeretével dolgozik Friedr. Halm (Münch-Bellinghausen Eligius báró 1806—1871). Gondos jellemző, a vigjáték nyelvének megfinomítója Ed. v. Bauernfeld (1812—1890).

A német irodalom 1840. után. A negyvenes évek közepe óta az egyoldalú, politizáló és célzatos költéssel szemben naivabb költői alkotásokat követelő ellenzék támadt. Ennek az iránynak képviselői: Friedrich Hebbel (1813—1863), e korszak legnagyobb német drámaírója. Munkái: „Judith“ (1840), „Geno-feva“ (1842), „Magdalena“ (1844), „Julia“ (1847), „Herodes és Marianne“ (1849). Emanuel Geibel (1815—1884): „Juniuslieder“, „Heroldsrufe“. Rokon vele: Gottfried Kinkel és Strachwitz Móric gróf (1822—1847). Mint műfordító s a középkori német mondák munkása válik ki Karl Simrock (1802—1876). Walter Scottot követi „Cabanis“, „A hamis Waldemar“, „Bredow ur nadrágja“, „Békesség az első polgári kötelesség“ és „Isegrimm“ című regényeiben Willibald Alexis (1798—1871). Az idillikus nyugalmat festi „Tanulmányai“-ban Adalbert Stifter (1806—1868). Az ifju Németország irányától a realizmushoz pártoltak át: Berthold Auerbach (1812—1882), ki a Fekete-erdő népeletét festő novelláival vált ki. Regényei: „Új élet“, „A magasban“, „A rajnai falusi ház“. A költői realizmus legkiválóbb képviselője Gustav Freytag (sz. 1816). Drámáival, vígjátékával („Az ujságírók“, regényeivel („Soll und Haben“, „Az elveszett kézirat“, színekben gazdag korrajzaival, történelmi elbeszéléseivel példát adott a gondos jellemzésre. Otto Ludwig (1813—1865) nagy tehetségű, komor hangulatu költő. Tragédiái: „Az erdész“ és „A Makkabeusok“, regénye: „Ég és föld között“. Az újabb kor legkiválóbb al-

német költője a mecklenburgi Fritz Reuter (1810—1874). Becses munkái: „Hanne Nüte“, „Kein Hüsung“, „Ollen Kamellen“ című költői elbeszélései és „Ut mine Stromtid“ című regénye. Reuter mellett az alnémet irodalomban Klaus Groth (sz. 1819) neve említendő. Egészen sajátos helyet foglal el a német opera nagy fantáziájú újjáalkotója, Richard Wagner (1813—1883), ki operái szövegében mély gondolatokat és gazdag költői tartalmat dolgozott föl. Operái: „Tannhäuser“, „Lohengrin“, „A nürnbergi mesterdalnokok“, „A Nibelungok gyűrűje“. — A tudományos irodalomban a gondos tanulmány egyre jobban egyesül a formai szépségre való törekvéssel. Élénk utleírásokat adnak: Ludwig Steub, A. Stahr; jeles esszéírók: Karl Varnhagen (1785—1858), F. D. Strauss („Jézus élete“, „Hutten Ulrik“, „Schubart“, „Voltaire“), H. Grimm (Michel Angelo élete), H. W. Riehl, K. Hillebrand. Történetírók: F. Gregorovius („Róma története a középkorban“), E. Curtius („A görögök története“), C. G. Gervinus („A német költés története“, „A tizenkilencedik század története“), H. v. Sybel („A francia forradalom története“), W. Giesebrecht („A német császárok kora“), Th. Mommsen („A rómaiak története“), H. Hettner („A tizennyolcadik század irodalmának története“), H. v. Freitschke („Németország a tizenkilencedik században.“)

A legújabb német irodalom. A század közepének nagy küzdelmeire beállott fáradtság, a vezérlő eszmék hiánya, a német irodalomra is olyan bénító hatással voltak, hogy még az a nagy nemzeti esemény, mely Németországot újra egységes, hatalmas császársággá tette, sem tudott a költésre felemelő, átalakító hatással lenni. G. F. W. Hegel (1770—1831) bölceleti rendszerének elterjedése óta ugyan új ismeretelmélet nem jutott uralomra, de Arthur Schopenhauer (1788—1860) pesszimiztikus világnézete nagy hatással van a kor hangulatára és az irodalomra, mely témáit szívesen válogatja e komor gondolatok közül. E korszak kezdetén a realizmus hatása alatt állanak: Jeremias Gotthelf (1797—1854) falusi történeteivel („Az iskolamester öröme és szenvedései“, „Uli, a szolga“, „Uli, a bérlő“); Leop. Kompert (1822—1886) zsidó történeteivel; H. W. Riehl (sz. 1823) jeles korfestő elbeszéléseivel, C. F. Scherenberg és Fr. Löher csataképeivel. A beteges irányú és célzatos romanika kísérleteivel is talál-

kozunk ugyan (Redwitz: „Amaranth“), de ezzel szemben a realizmus Fr. W. Hackländer (1816—1877) sekélyes rajzaiban és Roderich Benedix (1811—1873) nagy ügyességgel, de kevés eredetiséggel megírt drámáiban is vonzóbb jelenség. Eredeti költői tehetségük, jeles műérzékük miatt kedvelt írói a németeknek: Gottfried Keller (1819—1890), gazdag képzelőerővel és jellemző tehetséggel megáldott elbeszélő. Novellagyűjteményei: „A seldwylai emberek“, „Hét legenda“, „Zürichi novellák“; regényei: „A zöld Henrik“, „Martin Salamander“. Theod. Storm (1817—1888) meleg, hangulatos költői lélek. Theod. Fontane (sz. 1819) balladaköltő és elbeszélő: „Grete Minde“, „Ellernklipp“, regénye: „Vihar előtt“. Nagyratörő epikus tehetség Wil. Jordan (sz. 1819), kisebb munkái, a Faust hatása alatt keletkezett „Demiurgos“, vígjátékai és tragédiái mellett különösen nevezetes az a kísérlete, melylyel Nibelung a mondát akarta tökéletesen átdolgozni. Diákos kedvét a maga üdeségében meg tudta őrizni J. V. Scheffel (1826—1886) „Gaudeamus“ és „Frau Aventiure“ lírai gyűjteményeiben. E kedvet alapos történeti tudással párosítja „Ekkehard“ című jeles történeti regényében. Kedves, népszerű munkája „A sackingeni trombitás“. Szintén a történeti regényt műveli s különösen a reneszánsz korát szereti Konrad Ferdinand Meyer (sz. 1825): „Jürg Jenatsch“, „A szent“, „A szerzetes lakodalma“, „Pescara megkísértetése“. Pesszimiztikus bölcsélet sötétíti el Rob. Hamerling (1830—1889) lendületes líráját. Elbeszélő költeményei: „Ahasver Rómában“, „Sion királya“, regénye „Aspasia“. Sokoldalú termékeny író Paul Heyse (sz. 1830). Regényei: „A világ gyermekei“, „A paradicsomban“, „Merlin“; drámai munkái: „Hadrian“, „Hans Lange“, „Colberg“, „Salamon bölcsesége“, stb. Mint dramatikuskok és regényírók egy irányban dolgoznak: Friedr. Spielhagen (sz. 1829), ki a jelenkor gondolkodását gondosan dolgozott regényeiben vonzó kifejezésre juttatja. Regényei: „Problematikustermészetek“, „Pöröly és üllő“, „Áradat“. Adolf Wilbrandt (sz. 1837) tragédiái: „Gracchus“, „Arria és Messalina“; színművei és vígjátékai: „A festők“, „Assunta Leoni“, „Natália“; novellái és regényei: „Ámor mester“, „Hermann Iffinger“. Ferd. von Saar (sz. 1833) tragédiái: „A két de Witt“, „Tempesta“. A csapongó képzeletű pesszimiztikus Arthur Fitger drámái:

„A boszorkány“, „A tyburni rózsák“, Rich. Voss (sz. 1851) tragédiái: „A patriciusnő“, „Regula Brand“, színművei: „Éva“, „Alexandra“, regényei: „Rolla“, „Az új rómaiak“, „Római falusi történetek“. Mint humorista is említésre méltó Fr. Theod. Vischer (1807—1887) a jeles esztetikus és Wilhelm Raabe (J. Corvinus.) A lírában és epikában is több új, üde tehetség lép föl. Így Friedrich Bodenstedt (1819—1892), ki „Mirza Schaffy dalai“-ban keleti zománcsal vonja be derült életbölcseiségét; Otto Roquette, Rudolf Baumbach, Wilh. Hertz, Otto Banck, Peter Cornelius, H. Leuthold, J. G. Fischer, A. Möser, St. Milow, stb. Vonzó és erős tehetség Ernst v. Wildenbruch (sz. 1845;) különösen az epikában és drámában tűnik ki; drámái: „Harold“, „A Karolingok“, „A mennonita“, „Az új parancsolat“, „Atyák és fiak“, „A bubos pacsirta“. Az akadémikus, tisztán a forma tökéletességére való törekvés többé-kevésbbé érezteti káros hatását, így Schack grófnak, (sz. 1815), Firduzi fordítójának költeményeiben és Herm. Lingg (sz. 1820) munkáiban. E mellett a napi sajtó szolgálatában könnyed tárca-irodalom virágzik francia hatás alatt, de francia finomság nélkül. A francia naturalizmus sem maradt Németországban követők nélkül, de nyers alkotásai nem vonzó olvasmányok. A legújabb irodalom sikerült termékei: Ludw. Anzengruber (1839—1889) népies drámái és regényei, Hans Hoffmann és Marie Ebner-Eschenbach novellái, P. K. Rosegger alpesi novellái, H. Sudermann és Gerh. Hauptmann hatásos drámái.

A magyar regény. Midőn a magyar költői stíl Vörösmartyban már fényes diadalát ülte, a próza még fejletlen s költői alkotásokra alkalmatlan volt. Az elbeszélés, néhány mellékes kísérlettel eltekintve, jobbra a beteges irányu német romanticizmust követi s nagyobb olvasóközönség nélkül szűkölködik. A prózai stíl költőibbé tevését elsőben Vajda Péter (1808—1846) kísérli meg, ez a sajátos egyéniség, ki a természet imádásával áthatott leíró részleteiben mutatja meg költői valójának legjavát. Meghalt anélkül, hogy mélyebb nyomot hagyott volna irodalmunkban. Van benne valami Chateaubriandból, ennek egyházas gondolkozása azonban hiányzik belőle, de meséje, ép úgy mint ezé, fogatékos és ez magyarázza meg munkásságának hatástalan voltát. Akik az elbeszélő prózában utána felléptek, más

mesgyén haladtak. Scott-tól ihletve, Jósika bonyodalmas meseszövéssel tárja fel a multat, a jelen kérdéseit világítja meg Eötvös, mesteri jellemző erejével, kiváló lélektani és kortörténeti ismereteivel válik ki Kemény és bájos humorával zsánerképekből állítja össze mozaikszerű regényeit Jókai.

Jósika. A magyar regényt angol, majd francia, minták után a termékeny Jósika Miklós báró (1796—1865) teremti meg és népszerűsíti. 1796. április 28-án született Tordán. 1811-ben katona lesz a szavojai dragonyos ezredben, részt vesz a francia háborúban s Párisban megismerkedik a francia étellel, irodalommal és művészettel. 1818-tól visszavonultan, irodalmi tanulmányainak él s csak 1834-ben kezd szerepelni Erdély közéletében. 1835-ben Pestre költözik s a következő évben jelenik meg „Abafi“ című kétkötetes regénye, melyet mindenütt nagy elragadtatással fogadtak. Ezt követte rövid idő múlva: „Zólyomi,“ „Az utolsó Báthory,“ „Csehek Magyarországon,“ 1843-ban: „Zrinyi a költő,“ 1846-ban: „Akarat és hajlam,“ 1847-ben: „Jósika István,“ „Egy két emeletes ház“ és Dickens Pickwickjei nyomán írt, Alt Móríc álnév alatt kiadott: „Ifjú Békesi Ferenc kalandjai.“ A forradalomban tevékeny részt vesz s a szabadságharc leverése után külföldre menekül. A magyar emigráció érdekében nagy hirdapírói munkásságot fejt ki. Külföldi bujdosása alatt írt regényeit nem küldhette haza saját neve alatt, azért 1853-ban névtelenül megjelent „Eszther“ című regénye után magát az „Eszther szerző“-jének nevezi. Ily aláírással jelennek meg: „A nagyszebeni királybíró,“ „Gordiusi csomó,“ „A zöld vadász,“ „A szegedi boszorkányok,“ „A tudós leánya,“ „Két királyné,“ „Hat Uderszky leány,“ stb. Saját neve alatt jelenik meg már 1860-ban „A két barát.“ Ezután is évente több kötetet ad ki. Drezdában halt meg 1865. február 27-én. Regényírói pályája elején Scott hatása alatt áll, de míg meseszövése bonyolódottabb, érdekesebb, az egyének és a letűnt idők jellemzésében nem éri utól mesterét. Scott hatása mellett Dickensé is érezhető, „Ifjú Békesi Ferenc kalandjai“ mutatja ezt, de az élet apró jelenségeiben csak a fonákságot látja s nem békít ki velük humorával. A forradalom után regényírói pályáján hanyatlás áll be. A francia túlzott romantizmus befolyása alá kerül s mindinkább távozik a valószerűségtől. Mindamellett Jósikának nagy érde-

mei vannak. Ő a magyar regényt jóformán minden előzmény híjával teremtette meg. A magyar irodalom számára szorgalmas munkásságával széleskörű olvasó közönséget gyűjtött.

Eötvös. A modern világnézet, a korszak nagy kérdései jelennek meg Eötvös József báró (1813—1871) regényeiben. Budán született 1813. szept. 3-án. Atyja Ignác, főtárnokmester, arisztokratikus gondolkozásu, idegen szellemű ember. De nevelője Pruzsinszky József demokrata és hazafi. A közpályát 1834-ben kezdi meg, mikor Fehérmegyének aljegyzője lesz. 1835-ben kancelláriai fogalmazó. 1840-ben, franciaországi utjáról hazatérve az országgyűlésen feltűnik, különösen a zsidók egyenjogosításáról mondott szabadelvű beszédével. A politikában Kossuth mellett küzd. Irodalmi munkásságát már 1831-ben kezdi, mikor a Conversations-Lexikon pörében Bajza ellen foglal állást. 1838-ban a fogház javítás ügyében ad ki egy véleményt, de valódi jelentőségre 1842-ben kiadott „Karthausi“-jával emelkedik az irodalomban. Mig Jósika a multat tárja fel romantikus képeiben, addig Eötvös a jelent ragadja meg. A sorsával elégedetlen, töprengő, világfájdalmas modern embert mutatja be. Mig a „Karthausi“ a nyugat európai gondolkodás tükre, sajátosan magyar viszonyokkal foglalkozik „A falu jegyzője“ című, 1845-ben megjelent, három kötetes regénye. A megyei rendszer romlottságának élénk színekkel festett képét mutatja be e munkájában. A kiváltságos osztályok ellen emelt komoly vád e regény s a modern alkotmány hatásos előkészítője. Ugyancsak a politikai viszonyokkal függ össze „Magyarország 1514-ben“ című, 1847-ben megjelent regénye, melyben a Dózsa-féle lázadás történetét intő példaképen mondja el. Nagy jelentőségű a szabadságharc leverése után irt tanulmánya: „A XIX. század uralkodó eszméinek befofolyása az álladalomra.“ Neveléstani kérdéseket fejteget „Nővérek“ (1857) című regénye. A magyar szónoki beszéd fejlődésében nevezetes helyet foglalnak el érzelmes akadémiai szónoklatai. Jósika és Eötvös nyomában, a felszaporodott olvasó közönség számára, több tehetséges író művelte a regényt és a novellát. Így Kuthy Lajos (1813—1864), ki a tulzott francia romanticizmus hatása alatt érdekesítő történetek bajhászásával rontotta meg derék tehetségét. „Hazai rejtelmek“ című nagy regényét sokat olvasták, de hamar elfeledték. Angol példák

után dolgozik Kelmenfy László (1815—1851). Kisfaludy Károlyt és Fáyt követik jó kedvű történeteikkel: Nagy Ignác (1810—1856), Pákh Albert (1823—1867), Frankenburg Adolf (1811—1884), Bernát Gáspár és Lauka Gusztáv.

Kemény. A legnagyobb magyar regényíró Kemény Zsigmond báró (1816—1875). M. Kapudon született, iskoláit a nagy-enyedik ollégiumban végezte, a kolozsvári országgyűlésen az erdélyi politika vezetőivel megismerkedik, majd Bécsbe megy, hol a természettudományokkal, különösen az anatómiával foglalkozik. 1842-ben jelenik meg „Korteszkedés és ellenszerei“ című irata, mely országszerte nagy feltűnést keltett. 1846-ban adja ki első regényét „Gyulai Pál“-t. A forradalom alatt belügyminiszteri tanácsos. Az elnyomatás korában higgadtan tárgyalja a helyzetet, mérlegeli az eszközöket, melyeket eleinte nagy ellenkezéssel fogadtak, de Deák által a kiegyezésben mégis megvalósultak. Az újságíró mindinkább háttérbe szorítja benne a regényírórt. Az izgalmas munka tönkre teszi szervezetét, a szépirodalomtól végkép elfordul. 1875. december 12-én halt meg Pusztá-Kamaráson. Gazdag tudás, mély ember- és világismerettel párosul benne. Elmúlt idők gondolatvilágának, az emberi tettek rugóinak megismerésére kiváló tehetsége van. Munkái nagy gonddal irt lélektani tanulmányok, melyek az olvasótól nagy figyelmet, elmélyedést, élettapasztalatot kívánnak, ha bennük gyönyörködni akar. Legelső regénye, „Gyulai Pál,“ Báthori Zsigmond korából veszi tárgyát. Gyulai, fejedelméhez való hűségében bűnt követ el és ez okozza vesztét. Ilyen tragikus többi regénye hősné sorsa is. Többnyire csekély indítékból, egy általános emberi gyengeségből indul meg a cselekmény, melynek folyamán a hős a végzet csapásai alatt összetörik. Így jeles történeti regényeiben: „Özveggy és leánya“-ban „Rajongók“-ban, „Zord idő“-ben; moder; társadalmi regényei közül főleg a: „Férj és nő“-ben. Tárgyainak zordonsága, nyelvének nehézkessége, cselekvényének lassu menete magyarazzák, hogy jelességei mellett sem lett népszerű.

Jókai. A legnépszerűbb magyar regényíró, ki bámulatos képzelő erejével, kedves humorával már félszázada irodalmunk nagyjai közé tartozik: Jókai Mór. Rév-Komáromban született 1825. február 19-én. Pápai diák korában ismerkedik meg Petőfivel. 1842

4—4-ig Kecskeméten hallgatja a jogot s innen küldi be az akadémia pályázatára „Zsidó fiu“ című 5 felvonásos tragédiáját, melyet a bírálók közül Vörösmarty és Bajza jutalomra ajánltak. 1845-ben Pestre költözik s a „Pesti Divatlapban“—ban és az „Életképek“—ben jelennek meg első novellái, 1846-ban első regénye a „Hétköznapiak.“ A március tizenötödiki forradalomban tevékeny részt vesz, később azonban inkább a békéltető irány híve. 1848. augusztus 29-én veszi nőül Laborfalvi Benke Rózát, a legszebben szavaló magyar színésznőt. A szabadságharc leverése után a Bükkhegység rengeteiben tartózkodik öt hónapig. Csak akkor érezhette magát biztonságban, mikor sikerült bevétetnie magát a komáromi kapituláltak közé, de első munkáit „A bujdosó naplójá“—t és a „Forradalmi csataképeket“ még sem adhatta ki saját neve alatt, ezek Sajó néven jelentek meg. Az elnyomatás korában a nemzet lelkét halálos fásultságából Jókai munkássága élesztette. Történelmünk régi multjából vett regényes történetei (Erdély aranykora 1852, Törökvilág Magyarországon 1853), a közelmultból merített, gazdagerőtelmes regényei: (Egy magyar nábob 1853, Kárpáthy Zoltán 1854, A régi jó táblabírák 1856), humoros írásai („Nagy Tükör“ 1856, „Üstökös“ 1858. augusztus 21. óta), végre drámái (A szigetvári vértanúk; Dózsa György; Dalma) a legnagyobb változatossággal, közvetlen, egyszerű népies nyelven ébresztgették a reményt s új pezsgésbe hozták az ellankadt irodalmat. Ezt a bőtermésű munkásságot lankadatlanul folytatta Jókai egész írói pályáján. 1863-ban jelenik meg „Az új földesur“ című három kötetes regénye, melyet általában legjobb művének tartanak úgy szerkezet, jellemzés, mint korfestés dolgában. Jókainak azon gyengéje, hogy jellemeit csak egyes helyzetek számára teremti s meglepő hatások kedvéért egész a lehetetlenségig átváltoztatja, e regényéből hiányzik. Egységes alap gondolat hatja át e művet: dicsérete a magyar föld csodálatos erejének, mely az idegent átalakítja, magyarrá teszi. A hatvanas években jelentek meg: „Szegény gazdagok“, „Politikai divatok“, „Mire megvénülünk“, „A kőszívű ember fiai“, „A szerelem bolondjai“; a hetvenes években: „Fekete gyémántok“, „Mégis mozog a föld“, „A jövő század regénye“, „Az arany ember“, „Enyém, tied, övé“, „Egy az Isten“, „A névtelen vár“, „Rab Ráby“; a nyolcvanas években:

„Akik kétszer hálnak meg,“ „Páter Péter,“ „Szeretve mind a vérpadig,“ „Bálványos vár,“ „A lőcsei fehér asszony,“ „A kis királyok“ „A három márványfej“; legujabban: „A tengerszemű hölgy,“ „A gazdag szegények,“ „Nincsen ördög,“ „Rákóczy fia,“ „Sárga rózsza,“ „Fráter György,“ „A két Trenk,“ „Magnéta,“ stb. Jókai népszerűségének magyarázata kedves, egyszerű, fordultatos, népies elbeszélő modorában van. Meséjének következetlenségét a hatásos helyzetek feledtetik. Hősei mindenre képes rendkívüli emberek, akárcsak a mesék alakjai. Jellemeit egy-egy helyzet számára alkotja s ezért hosszabb regényei folyamán a legellentétebb vonásokat veszik föl (Enyém, tied, övé). Ezért kisebb munkái, elbeszélései, legsikerültebb alkotásai. — A Jókai munkássága által felszaporodott olvasóközönség számára az írók egész sora termeli az elbeszélést. Vas Gereben (Radákovics József 1823—1867) a közelmúltból veszi laza szerkezetű elbeszélései tárgyát („Nagy idők, nagy emberek,“ „A nemzet napszámosai,“) adomázó modorában a magyar köznemes és paraszt józan életbölcseisége érdekes kifejezésre jut. Hideg hangja miatt nem lett népszerű a különben tehetséges Pálffy Albert („Az atyai ház,“ „A fejedelem keresztleánya,“ „Eszti ke kisasszony professzora“). A francia szalonnovellát akarja átültetni Degré Alajos (1820—1896). Komikus elbeszélései miatt kedvelt író volt Beöthy László (1825—1857). Jósikát követi, de történelmi anyagát nem tudja költőivé tenni P. Szathmáry Károly (1834—1891). A naiv lélek világát kedves gonddal dolgozza fel Vadnai Károly. Éles megfigyelő az angol példák után indult Bérczy Károly (1821—1867 „Gyógyult seb“). Az alföldi népéletéről írja elbeszéléseit Abonyi Lajos (Márton Ferenc). Műfordításai mellett a novella terén is kivált Győry Vilmos (1838—1885). A népéletből veszi tárgyát egyik legnagyobb elbeszélőnk Baksa y Sándor is. Az idegen minták után kapkodó divatot követő modern novellistákat jellemrajzainak költői hűségével, nyelvének romlatlan magyarságával haladja meg. Legujabb elbeszélőink közül Mikszáth Kálmán és Rákosi Viktor humorával, Herczeg Ferencz a társadalmi élet félszegéseinek és hibáinak higgadt, öntudatos rajzával. Benedek Elek kedves, népies nyelven irt meséivel, Gárdonyi Géza a nép gozdkozásmódjának kitűnő jellemzésével, Tóth Béla remek prózájával válik ki.

A népies nemzeti irány. Ha az irodalomtörténet a nemzet szellemi életének története, úgy azok lesznek legfényesebb szakaszai, melyekben oly kiváló tehetségekről szólhat, kik a nemzeti jellem sajátosságainak hű kifejezői, kikben a nemzet egyéniségének legszebb vonásai jelennek meg. Századunk elején irodalmunk külföldi példák után indult, azokról vette mintáit; azokat követte gondolkozás módjában, sőt sokszor nyelvi sajátágaikban is. A romanticizmus már nemzeti tárgyakat keres, de kidolgozásban csak öntudatlanul találja el itt-ott a nemzeti hangot. Századunk közepének jutott a dicsőség, hogy költőink megismerve gazdag népköltészetünket, formában és tartalomban egyaránt magyarosak lettek. A magyar irodalom aranykorának előkészítése első sorban azoknak az érdeme, akik szorgalmas gyűjtő munkájukkal a népköltés termékeit a nagy közönséggel és a költőkkel megismertették. Első helyen áll közöttük Erdélyi János (1814—1868), ki a Kisfaludy társaságot vette rá, hogy a népköltés ügyével foglalkozzék. A gyűjtés 1843-ban indult meg s 1846-tól 1848-ig jelent meg a „Magyar népdalok és mondák“ három kötete. Mellette Kriza János (1811—1875), erdélyi unitárius püspök érdemel említést, ki „Vadrózsái“-ban a székely népköltés termékeit gyűjtötte össze. Ujabban Gyulai Pál és Arany László adtak ki „Népköltési gyűjtemény“-t (1871—72) és ebben nemcsak a magyar, hanem a magyar korona országaiban élő idegen nemzetiségek népköltését is közre adják. Fogarasi János és Bartalus István a népdallamokat gyűjtötték. Thaly Kálmán a Kuruc-költés termékeinek összegyűjtésével a népdal történeti fejlődésére vetett világot. E munkásság mellett a népies nemzeti költés kifejlődésére jelentékeny hatással voltak a politikai viszonyok. A rendi alkotmány ellen vívott küzdelem felébresztette a figyelmet a nép iránt s a költészet a haladást, a szabadelvűséget szolgálta, mikor a népnek a költészetben megadta azt a jogot, melyért az államférfiak küzdöttek. Természetszerűen következett ebből a szabadság hirdetése, sőt a forradalom előkészítése is. A szabadságharc elnyomása után a nemzeti öntudat ébrentartásának, a vigasztalásnak és reménykeltésnek nehéz feladata várt a költőkre. A szabadságharc előkészítésének és lezajlásának Petőfi volt viharos lelkű költője, az elnyomottak vigasztalója. Tompának méla lírája, Arany keserű panasza volt.

Petőfi. Petőfi Sándor (1823—1849) 1823. január

elsején született Kis-Kőrösön, gyermekéveit Félegyházán töltötte, első iskoláit Kecskeméten, Szent Lőrincen (Tolna), Pesten és Aszódon járta. Az 1838-iki esztendővel kezdődik életének szomorú részlete. Atyja tönkre megy s fiát, ki ekkor a selmeci lyceumba jár, nem segítheti úgy, mint azelőtt. Selmec amugy sem volt kedve szerint való iskola s mikor apja levette róla kezét, télvíz idején (febr. 15) 1839-ben utra kél s Pesten színész, majd (szept. 6) Sopronban katona lesz. Gyenge szervezete nem bírja a katona-életet s 1841. febr. 28-án végleg elbocsátják. Ujra színész lesz, majd az őszön pápai diák s itt elvégzi a VII. osztályt. 1842. májusában jelenik meg első költeménye: „A borozó“, az Athenaeumban, melyet nov. 3-án a „Hazámban“ című követ. 1842. novemberében elhagyja Pápát, mert nem tarthatta fel magát. Ujra színész lesz és sokat nyomorog. 1843. július elején Pesten alkalmazást kap, a Kisfaludy társaság külföldi regénytárába fordít. De nem tud megpihenni. Ujra színésznek megy és nélkülözésekkel teljes telet tölt Debrecenben. 1843. február elején indul el Debrecenből s Pestre érkezve Vörösmarty ajánlatára a Nemzeti Kör kiadja az ifju költő verseit „Petőfi Sándor versei“ címmel (109 költemény). Vachot Imre a „Pesti Divatlap“-hoz szerződteti s ezzel megszabadul a nyomortól. Még csak egyszer próbál szerencsét a szinpadon: 1844. október 12-én lép fel Egressy Gábor jutalomjátékában utóljára. Ez évben adja ki „A helység kalapácsá“-t, melyben a dagályos elbeszélő modort találóan gunyolja; ugyanez évben írja meg „János vitéz“-t. Szerelmi dalainak első, nevezetes ciklusa 1845. elején keletkezik. Megszereti Vachot Sándorné hugát, Csapó Etelkát. A leányka 1845. január 27-én hirtelen meghal s ekkor ébred a költőben a tudat, mennyire szerette. E leányka emlékére irt verseket ez év márciusában adja ki „Cipruslombok Etelka sirjáról“ címmel. Április elején Kerényi meghívására Eperjesre megy. Itt ismerkedik meg Tompával. Utjának emlékeit „Uti jegyzetei“-ben írja meg (1845). Ez év augusztusára és szeptemberére esik Mednyánszky Bertához való szerelme. E szerelemből fakadt dalait az év őszén „Szerelem gyöngyei“ címen adja ki. 1845 végén és 46 elején lelkét az igazságtalan irodalmi támadások keserítik el. 1846 márciusában megalkotja Jókai, Pálffy, Degré, Obernyik, Pákh, Bérczy, Tompa, Kerényi, Lisznyaival a

a „Tizek társaságá“-t,“ hogy meneküljenek a szerkesztők önkényétől. Megindítandó lapjukra nem kapnak engedélyt s a társaság novemberben feloszlik. 1846. szeptember nyolcadikán ismerkedik meg a nagy károlyi megyebálon Szendrey Juliával. Ezzel kezdődik költésének legértékesebb korszaka. Szendrey ugyan ismételten megtagadja leányának kezét, de végre is engedni kénytelen, 1847. augusztus 5-én jegyet váltottak, szeptember nyolcadikán volt az esküvő. Házasságuk első hat hetét Teleki Sándor gróf koltói kastélyában töltötték, majd feljöttek Pestre. Petőfit az elért boldogság sem némitotta el. Tehetsége megerősbbödött, érzélemlvága és gondolköre gazdagodott. A politikai eseményeket is nagy figyelemmel üdvözli. A pesti ifjuság lelkes vezére a történelmi nevezetességű március tizenötödikén. Majd midőn megszólal a harci riadó, Erdélybe siet, hogy a székelyeket felkelésre buzdítsa, de a fellázadt oláhok miatt Nagy Bányánál tovább nem mehet. Visszatérve, beáll katonának, kapitányi rangot kap. Első munkáját, a legénység betanítását Debrecenben végzi (nov. 16 ig), majd Bemhez indul Erdélybe s első csatája a Vizakna és Déva között vívott ütközet (1849. január 30.) Bem futárként Debrecenbe küldi, itt keztyű és nyakkendő nélkül jelenik meg a hadügyminiszter előtt. Mészáros, a hadügyminiszter, ezért megrójjá. Petőfi lemond tisztí rangjáról s polgári ruhában tér vissza Bemhez, ki rangját visszadjá. Szászsebesnél érdemjellel tünteti ki, (apr. 10), Temesvár alatt őrnagygyá nevezi ki. De e kinevezést a kormány nem erősítette meg. Petőfi ujra lemond rangjáról, Pestre siet, hol atyja május 7-én, anyja május 17-én hal meg. Julius harmadikán menekül el Pestről családjával, jul. 18-ig Mező Berényben tartózkodik, akkor Erdélybe indul, családját hátra hagyva Bemhez megy, július 31-én találkozik Bem 2500 embere 16 ezer oroszszal Fehéregyháza és Segesvár között. Ebben az ütközetben tünt el Petőfi, a legnagyobb magyar lírikus. Nemzeti jellemünk, népünk gondolkodásmódja az ő lirájában jut legtokéletesebb kifejezésre. Hazafias költésében a forradalom előkészítője és vezére. Szerelmi költésében ugy a fájdalom, mint a boldogság közvetlen és egyszerű művészettel nyilatkozik meg. Költésének e két fő tárgya mellett dalos lelke az élet legkülömbözőbb viszonyai között, néha aprólékos, köznapi dolgokban is, megtalálja indítékát, e körből különösen szülői

íránt való szeretétől sugalt költeményei válnak ki. Nagyobb elbeszélő költeményei között legkiválóbb a „János vitéz,” bájos, megható munka a „Bolond Istók.”

Tompa. Tompa Mihály (1817—1868) 1827. szeptember 28-án született Rimaszombatban. Anyja korán elhalt s a gyermek nagyszüleihez, Igricibe került. Itt tanítója, Bihari György, felismerte a fejlődő tehetséget s közbenjárása folytán Tompa Sárospatakra került kollégiumba. Itt elvégezte a bölcsészeti, jogi és theologiai tanfolyamot. Első verse egy évvel Petőfi fellépte előtt 1842-ben, jelent meg az „Athenaeum”-ban. Első kötetét, („Népregék, népmondák,“) 1846-ban adta ki. 1845-ben a Péchy-családnál Eperjesen nevelő lesz és itt ismerkedik meg a Kerényi látogatására odajött Petőfivel. 1846-ban már Pesten van s itt marad 1847 tavaszáig. Bejére papnak hívták meg s ezen a pályán töltötte egész életét. A szabadságharcban tábori lelkész és részt vesz a schwechati csatában. 1849-ben Kelemérre hívják meg papnak s május elsején megnősül. A forradalom elnyomása után érkezett el borongó költészetének ideje. Allegóriáival abban az időben, mikor nyíltan szólni nem lehetett, a nemzet kétségbeesett fájdalmát panaszolta. „A gólyához” című hatalmas lendületű, keserűséggel telt költeménye miatt üldözésnek, zaklatásnak volt kitéve. 1852-ben Hanvára hívták meg s itt is maradt haláláig. Hazájának kétségbeejtő helyzete, kis fiának halála, saját betegsége, melynek gyógyíthatatlan voltáról meggyőződött, még jobban besötétítették amúgy is borongó kedvét, de költői tehetségének új erőt adtak s gondolatvilágát mélyítették. Egyre súlyosbodó baja lassankint a munkára is képtelenné tette. Meghalt Hanván 1868 július 30-án. Elbeszélő költeményeivel tűnt fel, de nagyobb lírikus, mint elbeszélő. Epikai munkáiban a szerkezet és jellemzés homályossága, néha a belevegyülő keserű hang, gyengíti népies zamatának hatását. Lírai költeményeiben jut méla, érzékeny, nemesen és mélyen gondolkodó lelke legszebb kifejezésre. Jellemző vonása a természet szeretete s leírásai szemléletességben, változatosságban, az érzelmek és gondolatok gazdagságában páratlanul állnak irodalmunkban.

Arany. Arany János (1817—1882) 1817. márc. 2-kán született Nagy Szalontán. Már gyermekkorában sokat olvasott és szívesen foglalkozott költők mun-

káival, sőt maga is verselt. 1832-ben kisujszállási ideiglenes tanítóskodása alatt szellemi látóköre kibővül, németül és franciául kezd tanulni. 1833—36-ig debreceni diák s. tanárai szorgalmát és tehetségét egyaránt nagyrabecsülik. Annál inkább meglepte őket, hogy 1836. februárjában azzal hagyja el a kollégiumot, hogy színésznek megy. Rövid színészi pályáján keserű csalódások érik. A megálmodott ábrándos világ helyett züllött, léha életét talál. Mármaros Szigeten otthagyja társulatát s hétnapi vándorlás után hazaér, Szalontára, hol anyja rövid mulva meghal, apja pedig szemevilágát veszti. Arany elhatározza, hogy otthon marad. 1836. őszétől 1836-ig konrektor, 1840-ben városi aljegyző lesz. Ez év novemberében megházasodik és felhagy irodalmi terveivel. Az irodalom iránt való érdeklődését Szilágyi István ébreszti fel újra, ki 1842-ben jut rektornak Szalontára. 1845-ben, minden terv nélkül, megírja a megyei élet kicsapongásairól „Elveszett alkotmány“ című víg eposzát s e művét a Kisfaludy társaság megjutalmazza. Országos hírű, ünnepest költő „Toldi“-jával lesz, mely 1847-ben nyeri el a Kisfaludy társaság pályadíját. Ez évben írja meg „Toldi estéje“-t és „Murány ostromá“-t. A forradalom megakasztja írói tevékenységében. A képviselői mandátumot nem fogadja el, de nemzetőr lesz s jelen van az aradi vár ostrománál. 1849. tavaszán fogalmazó a belügyminiszteriumban. Junius végén hazasiet családjához. A szabadságharc leverése után vagyon és állás nélkül marad. 1850. tavaszán Tisza Domokos nevelője lesz. 1851-ben megválasztják Nagy Körösré tanárnak s itt él 1860-ig. Nagykörösi tartózkodásának legszebb emlékei balladái s a haza fájdalmát sirató költeményei. Epikus természetét ez időben a lírai elem ereje megváltoztatja s humora kifejlődik. 1860. július 15-én a Kisfaludy társaság igazgatója lesz és Pestre költözik. 1860-ban a „Szép-irodalmi Figyelő“-t, 1863-ban a „Koszorú“-t indítja meg. Molière és Shakespeare magyar fordításának kiadását sürgeti, maga is fordít (Szentivánéji álom, Hamlet, János király). 1864-ben „Buda halálá“-t az akadémia megjutalmazza, 1865-ben az akadémia titkára, 1870-ben főtitkára lesz. 1871-től 74-ig Aris-tophanest fordítja, 1878-ban az akadémia megjutalmazza érte. 1879-ben főtitkári állásáról végleg lemond. 1882. október 10-én meghül s október 22-én meghal. A népies nemzeti iránynak művészi öntudatosság-

ban legnagyobb költője volt ő. Nincs író, kinél a realizmus költőibb formában jelent volna meg. Lirájának keserű fájdalma, majd elpihentető nyugodt bája, méltán megállhat nagyszerű epikai alkotásai mellett, melyekben a szerkezet, jellemzés, nyelv és verselés művészi gondja dolgozta fel azt, amit a múlt gyér hagyománya adhatott, különösen Etele és Nagy Lajos korát (Toldi-trilogia). Legszebb munkái közé tartoznak balladáái s e műfajnak irodalmunkban ő az igazi megteremtője és legkiválóbb művelője. Becses munkák fordításai és prózai dolgozatai, bennük látszik meg gazdag tanulmánya. E tökéletesen kifejlődött művészi lélek teljessé tette a népies nemzeti irány diadalát és természetes dolog, hogy az ő utána élő irodalmi korszak nem mer arra az utra lépni, melyen ő olyan magasra jutott, hanem más ösvényen tapogatódzva, keres könnyebb dicsőséget.

Költészetünk a forradalom után. A szabadságharcban kifáradt, a reményeiben csalódott nemzetet jó ideig csak a költők dala vigasztalta. Arany és Tompa mellett nagyon sokan, nagyon sokat írtak de e gazdag termelés értéke a két nagy költő műveinek becsét meg sem közelítette. Petőfi lirájának káros hatása mutatkozik követőiben, kik egyéni sajátosságait, szeszélyeit utánozták hatalmas költői ereje nélkül. E sallangos, parasztos költés legnépszerűbb költői: Lisznya y Kálmán (1823—1863) és Szelestey László Petőfi leghivatottabb követője Tóth Kálmán (1831—1881), kinél a népiesség, az egyszerűség nem erőltetett; dallamos, könnyen folyó versei méltán lettek népszerűek. Nevezetes kísérletet tett a történelmi vígjátékban (Dobó Katika), több darabja hosszabb ideig maradt színen (A király házasodik, Nők az alkotmányban).— A Petőfit utánzó költők tulzása megrontották az ízlést. Velük szemben a forma és tartalom nemesbitésére áldásos hatással működtek azok, kik formában a népies nemzeti költés hivei maradtak, de tartalomban, feldolgozásban a külföld nagy költőihöz jártak iskolába: Gyulai, Szász Károly és Lévy. Gyulai Pál (1826) kritikái és irodalomtörténeti dolgozataival („Katona és Bánk-bánja,” „Vörösmarty életrajza”) írta meg legjobb munkáit, jeles korfestő elbeszélése: „Egy régi udvarház utolsó gazdája,” lirájában ritkán szólal meg lendületesebb hang, bár nyelv és szerkezet dolgában gondos munkát ad. Szász Károly (1829) jelentősége műfordításaiban van. A külföldi irodalom termékeit

kiváló nyelvi ügyességgel s nagy alkalmazkodó képességgel ültette át. A nyelv és verselés mesteri kezelésének legszebb példája Dante „Isteni színjátéká”-nak fordítása. Lefordította ezen kívül a Nibelung-éneket, Shakespeare több drámáját, Goethe, Schiller, Tennyson, Moore, Burns, Byron, Hugo V. stb. sok versét. Elbeszélő költészetében és lírájában a forma szépsége a szerkezet fogyatékoságát és az ihletés hiányát takarja. Nevezetes irodalomtörténeti munkája: „A világirodalom eposzai.” Lévy József (1825) Burns verseinek jeles fordítója, formában egyszerű, hangulataiban az elégiára hajló költő. Rokon lélek vele a gondos formájú, szelidhangu Csukási József (1841—1891). E korszak legeredetibb tehetsége, Vajda János (1827—1897), a fenséges, hatalmas tárgyakat kedveli. Gondolatokban gazdag lírája verseinek pongyola formája miatt nem lett népszerű. Arany János követői közül Tolnai Lajos és Arany László („A délibábok hőse) válnak ki. Legujabb költői nemzedékünk általában idegen hatások alá került, bár a legkiválóbbak megint Arany és Petőfi tanulmányához térnek vissza, így például Jakab Ödön, Kozma Andor és Szabolcska Mihály. A balladát Arany után, de sajátos modorában fejlesztette tovább Kis József; lendületes hazafias költeményeket írt Dalmady Győző, Inczedy László, Bartók Lajos, Csengey Gusztáv, és Pósa Lajos; kiváló költői tehetség nyilatkozik Ábrányi Emil pathetikuss, Reviczky Gyula méla, elmélkedő költeményeiben; a népies anyagot könnyed művészi formába önti Endrődi Sándor „Kuruc nótái”-ban.

Madách. Irodalmunknak, századunk közepén átélt virágzásában, utolsó nagy alakja egy fájdalmas lelkű, nagyot csalódott, egyszerű nemes ember: Madách Imre (1829—1864). Változatokban szegény élete akkor vesz döntő fordulatot, midőn jó szíve és hazafisága a nemzet elnyomóinak börtönébe juttatta s fogságából visszatérve, családi boldogságát ép úgy elpusztulva látta, mint hazáját. A csalódások, a szenvedés, mélyítették a költő elmélkedésre hajló lelkületét és saját sorsáról szőtt gondolatai a haza, majd az emberiség sorsára tértek át. Bármerre tekintett, a nemes törekvés bukását, a küzdelem haszontalan voltát látta, de nemes, mélyre látó lelke érezte, hogy e látszat mögött mélyebb tartalomnak kell lennie, melynek észrebevésére a tudás fájának gyümölcse nem ad erőt, de azért még is az fogja az embert

megmenteni. E gondolatmenetet fejt ki a történelemből vett képekkel „Az ember tragédiája“, mely betöltötte Arany jóslatát: fényt derített irodalmunkra s elismerést aratott Európa minden művelt nemzeténél. — Madách többi drámája csak előkészület e fő művéhez. Vannak lírai költeményei is és nyelvünk nehézkessége ezekben érzik meg leginkább.

A dráma. Kisfaludy Károly után Vörösmartyra szállott a vezető szerep a drámában, de sem ő, sem követői: Vajda Péter, Horváth Cyrill, Tóth Lőrinc („Ekebontó Borbála“), nem értek nagyobb sikereket. A francia romantikus színmű mellettük gyorsan népszerű lett s ezek élénk cselekményében jobban gyönyörködött a közönség, mint a lírai áradozásokkal telt, szónokias magyar drámákban. A magyar drámairodalom e vizsás helyzete, a közönség izlésének kívánsága magyarázza meg Szigligeti Ede (Szathmáry József 1814—1878) hirtelen támadt nagy népszerűségét. A francia drámairóktól nagy színpadi ügyességet tanult s az ügyesen kiszámított hatások hálás közönségre találtak. Darabjaiban több a tapasztalt színműíró szerkesztő ügyessége, mint a valódi költői erő. Tragédiáinál (Gritti, Béldi Pál, A fény árnyai, A trónkereső), jobbak vígjátékai („Mama“, „Nőuralom“) s e fajban legjobban alkotása „Liliomfi“. Szigligetit illeti a magyar népszínmű megalapításának dicsősége, „Szökött katona“, „Csikós“ és „Lelenc“ című darabjaival. Követői közül Szigeti József, Dobsa Lajos és Kövér Lajos válik ki. A népszínművet ez ő nyomdokain Tóth Ede (1844—1876 „A falu rossza“, „Kintornás család“, „Toloncz“) és Csepreghy Ferencz (1842—1880 „Sárga csikó“, „Piros bugyél-láris“) fejtették tovább. Szigligetinek méltó versenytársa volt Czákó Zsigmond (1820—1847) hatásos drámáival: „Kalmár és tengerész“, „Végrendelet“ és „Leoná“-val. Merészebb, költőibb, mint Szigligeti, de rövid, kétségbeesítő viszonyokkal terhes pályáján nem fejthette ki egész tehetségét. Kortársuk Obernyik Károly (1816—1855) felszínén levő politikai kérdéseket tárgyalt drámáiban, a választások jellemző alakjait gunyolja Nagy Ignác „Tisztujítás“ című vígjátékában. Szigligeti munkáival szemben, melyek csak a színpadi hatásra készültek, 1841-ben nagy költői becszel bíró dráma jelent meg, Teleki László gróf (1811 február 11—1861 május 5) „Kegyenc“ című tragédiája. A szenvedélyek küzdelme, Róma züllött erkölcsi világának megrendítő rajza, nyelv-

nek ereje teszik ki a mű szépségeit. Teleki mellett a színi hatásra való törekvéssel szemben klasszikus példákat követ Hugo Károly (Bernstein Hugo Károly 1817—1877 „Bankár és báró“). A hatvanas évek közepén, Shakespeare komédiáinak mesés világát választva példaképül, Rákosi Jenő (1842) új romantikus drámát teremt. Erővel teljes, magyaros nyelve, ellentétben Vörösmarty szónokiasságával, tömör, ötletes, fordultatos. Szerkezetében inkább figyel a megkapó helyzetekre, kidolgozására, mint munkájának kerekdedségére. Legjobb munkái „Aesopus“ című vigjátéka, „Endre és Johanna“ című tragédiája. Követői között Dóczi Lajos (1845 „Csók“, „Utolsó szerelem“, „Szécsi Mária“) a legkiválóbb. Rákosi iskolájában kezdte pályáját Csiky Gergely (1842—1891) is, de nagy színpadi ügyességgel dolgozott realiztikus drámaival („Proletárok“) aratta legszebb sikereit.

A magyar tudományos irodalom. A költői irodalom mellett a század folyamán megerősödött nemzeti szellem a tudomány minden ágában gazdag tudományos irodalmat teremtett. A nagy nemzeti küzdelem korában kiváló politikai írók és szónokok támadnak, majd művészi színvonalra emelkedik a történetírás, végül a század közepétől a tudomány minden ága tudós, sok esetben uttörő művelőre talál. Politikai irodalmunk első kiváló alakja Széchenyi István gróf (1791—1860) „Hitel“ (1830), „Világ“ és „Stádium“ című munkáival, melyekben a reformtörekvések programját fejtette ki. Vele párhuzamosan halad Wesselényi Miklós báró (1797—1850, „Balitéletek“) munkássága, ellenfele Dessewffy József gróf. Széchenyi munkáját a legnagyobb magyar szónok Kossuth Lajos (1803—1894) fejtette tovább s vezette a forradalom bukásáig. Ő a magyar politikai hírlapírás megalapítója s legnagyobb érdeme, hogy Magyarország önvédelmi harcában megmentette a nemzet becsületét. Amit a forradalom vihara összedöntött, azt a romokból Deák Ferenc (1803—1876) építette fel újra. Benne a magyar nemzetnek alkotmányos érzéke jut jellemző kifejezésre. Legjelentősebb munkái 1861-iki felirati beszédei s a „Pesti Napló“-ban 1865-ben megjelent husvéti cikke. A jogtudományban mellette még Csemegi Károlynak, a büntető törvény szerkesztőjének neve említen-dő. — A történetírásban Fejér György (1766—1851) gyűjtő munkássága, Jászay Pál (1809—1852)

és Teleki József gr. (1790—1855) töredékei után Horváth Mihály (1809—1878) lelkeshangú „Magyarok története“ (1842—46-ig, négy kötet, folytatása „Huszonöt év“ (1823—1848), „Magyarország függetlenségi harcának története) adja a nemzet egész történetét. Szalay László (1813—1864) hidegebb, tárgyilagossabb „Magyarország történeté“-vel hat kötetben 1706-ig halad. Mellettük Csengery Antal (1822—1880, politikai jellemrajzok), Salamon Ferenc (1825—1892, Első Zrinyiek), Szabó Károly (1824—1890, régi források fordítása, Régi magyar könyvtár), Szilágyi Sándor (1830—1899, Erdélyország története, Erdély irodalomtörténete), Fraknoi Vilmos (1843, Pázmány Péter és kora), Thaly Kálmán (1839, II. Rákóczi F. koráról), Pauler Gyuta (Árpád-királyok kora, Wesselényi-féle összeesküvés), Grünwald Béla (1838—1891, Régi Magyarország), Pulszky Ferenc (Életem és korom), Acsády Ignác, Marczali Henrik és Ballagi Aladár említendő. — A nyelvészet, az akadémia megalapítása óta, ennek vezetése és segítsége mellett fejlődött. Révai rendszerezét elfogadva a figyelem a nyelv történeti fejlődésére irányult s gazdag gyűjteményekben adják ki nyelvtörténeti emlékeinket. A nyelvújítás káros hatásaitól a „Magyar Nyelvőr“ tisztogatja a nyelvet. Nyelvtudósaink közül különösen Brassai Sámuel, Riedl Szende, Imre Sándor, Szarvas Gábor (1832—1895) és Simonyi Zsigmond említendő, az összehasonlító nyelvtudományban a finn-ugor rokonságot tanítja Budenz József (1836—1892), Hunfalvy Pál (1810—1891), Halász Ignác és Munkácsi Bernát, fajunk török eredetét vitatja Vámbéry Ármin (1832). — A esztetikában Greguss Ágost (1825—1882) tűnt ki. Az irodalomtörténet első mestere Toldy Ferenc (1805—1875), munkáját tovább fejtették: Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Szilády Áron, Imre Sándor, Bánóczy József (Révai élete és művei), Széchy Károly (Bessenyei, Gvadányi, Zrinyi), Riedl Frigyes (Hun mondák), id. Szinnyi József (Magyar írók élete és művei) és Ferenczy Zoltán (Petőfi élete). A művelődés-történetben Henszlmann Imre (hazánk műemlékeiről) Ipolyi Arnold (Magyar mythologia) Pasteiner Gyula (művészettörténet) és Keleti Gusztáv (műbiráló), a természettudományban Hermann Ottó tűnt ki.

A szabadságharcok költői és a legujabb olasz irodalom. A szabadságharcok első sorban a lírikus-

sokat lelkesítették. Ódai lendülettel szólalt meg a lelkesedés, a zsarnok elnyomók ellen való gyűlölet, majd szatirában gunyolták az olasz egység ellenségeinek furcsaságait. De egy költőben sem jutott inkább kifejezésre a harag hazája balsorsa, a gúny nemzetének gyengesége miatt és egyuttal a jobb jövőbe vetett remény, mint Giuseppe Giusti-ban (1809—1850.) Ebben a században az olaszoknak három nagy költője volt: Manzoni, Leopardi és Giusti. A legnagyobb hatást ez a legutolsó érte el. Csak egy kis kötet politikai költeményt adott ki, de ez fölér egy egész irodalommal. A meglevő viszonyok elítélése költészetének alaphangja. „Dies irae“ című, első költeménye névtelenül jelent meg s olyan hatással volt, mint a vészharang. Csakhamar megtudták, ki a szerzője és Giusti ünnepelt költő lett. Szatirái között híres „Gingillino“, melyben a stréber életfolyását gúnyolja. — Giusti befolyásától ment Giuseppe Gioachino Belli (1791—1863), ki szonettjeiben és szatiráiban a római nép mesteri rajzát adja és így művelődéstörténeti szempontból is becses volna munkássága, ha értékét valódi költői lelke nem emelné. — A juliusi forradalom hatása, az idegen uralom ellen való izgatás jellemzi az olasz irodalmat egész 1859-ig. A hazafias költők, munkáságukért üldözve, vagy a kenyér gondja által arra kényszerítve, hogy lelkületüket megtagadják, züllöttek el nagy részt. A tragédiában még mindig Manzoni, Ugo Foscolo és Niccolini maradt az utánzásra méltó példakép. Manzoni követi s jobbára történelmi tárgyakat választ, hogy a jelen sülyedésével a mult nagyságát szembe állítsa Carlo Marconi (1800—1847). Igen szorgalmas drámaíró Paolo Giacometti. A történelmi dráma terén még a lírikus Giuseppe Revère is kitűnt és a mult dicsőségének bemutatásával korának felserkentésén munkálkodott. Ez a hazafias irányzat a lírikusoknál még inkább előtérbe lép. Így Alessandro Poerio (1802—1848), J. Rosetti (1783—1854), Arnaldo Fusinato (1876). C. Recorreni (1815), de különösen Giovanni Prati (1815) muzsájukkal teljesen hazájuk szabadságának ügyét szolgálják. Mélyen gondolkodó, de inkább értelmes, mint érző költő Aleardo Aleardi (1812—1879). — A kihasznált, elhalványodott idealizmussal szemben az olasz irodalomban is ellenzék támadt. A valóság és költészet között ledöntötték a választófalat és nem a valószerű, de a nyers való lett a költői fel-

dolgozás tárgya. Ez az irány, a naturalizmus, az olasz irodalomban a verizmus nevet viseli s első nagy képviselője Giosuè Carducci (1836). Enotrio Romano álnéven lépett föl és a Sátánhoz irt ódájában mondja el költői hitvallását, melyet „Odi barbare“-ben fejt ki részletesebben. A forradalmat dicsőíti; az egyént minden bilincs alól fel akarja szabadítani s vissza akarja adni a természetnek. De a világot megvető nihilizmus mellett a hazafias lelkesedés, a szerelem, az elveszett paradicsom után való vágy is megszólal lantján és ép úgy eljut a pessimizmushoz, mint a klasszikusok és romantikusok. Legnagyobb követője Olindo Guerrini, írói álnévén Lorenzo Stecchetti (sz. 1845). Költeményeiben féktelenül természetes, az érzékiséget minden tartózkodás nélkül éneklí meg és Heine lírájának észrevehető befolyása alatt áll. — A dráma még mindig a francia példaképeket követi és legjellegesebb művelői Cossa és Cavallotti. Pietro Cossa (1830—1881) drámáinak tárgyát a római császárok korából veszi és legnagyobb sikert „Nero“ és „Messalina“ című tragédiáival aratott. Felice Cavallotti (1842), a verizmussal szemben az idealizmus híve, „I Messenii“ és „Alcibiade“-ben nagy drámai erővel dolgozta fel történelmi anyagát. A vígjátékban a francia mintákkal először Gherardi del Testa (1818—1881) szakít. Francia vígjátékíróktól tanul, de tanulmányát sikerrel alkalmazza hazai viszonyaira: Paolo Ferrari (1822), „A két asszony“, „A bárbaj“ és „Öngyilkosság“ szerzője. A piemonti életet erős realizmussal mutatja be drámaiban, Vittorio Bersezio (1830). — Újabb költők részben a verizmus hívei, részben annak ellenségei: Vittorio Imbriani, Mario Rapisardi, Francesco dell'Ongaro (1808—1873). Leopardival rokon szellem Giacomo Zanella (1820) és Ippolito Nievo (1832—1861). — A regényírók között az első hely Salvatore Farinat (1846) illeti meg. Szerencsés humora néha Dickensre emlékeztet s a mindennapos élet jelenségeinek költői feldolgozásához ritka költői tehetsége van. Regényei: „Fiam“, „Titok“, „Egy özvegy regénye“. Méltán foglalhat mellette helyet Edmondo de Amicis (1846), kinek az olasz katona-életből vett elbeszélései kedves, néha szentimentális humorral szólnak.

A legújabb orosz irodalom. A realizmusból, mint mindenütt, úgy Oroszországban is, kifejlődött a naturalizmus. Vezérei Tolsztoj Leó gróf (1828)

és Dosztojevszkij Fedor (1818—1881). Mindkettő egyenlő kiméletlenséggel jellemzi a rútát és visszataszítót, mindkettő az igazságra törekszik, a vallási és társadalmi viszonyok reformját óhajtja. Dosztojevszkij regényei: „Szegény emberek“, „Bűn és bűnhődés“ (Raszkolnikov), „Emlékiratok a halott házból“, stb. a modern orosz társadalmi élet rikító rajzai. Raszkolnikovjának jellemzése oly mély, igaz és következetes, hogy vele e tekintetben egyetlen modern író sem versenyezhet. Tolsztojt is ez az elv vezeti. Regényei („Háború és béke“, „Karenin Anna“), novellái, értekezései mind az emberiség megjavítására törekednek. Nyomukat követik: Grigorowics, Drusin, Szollogub, Szergej, Poszjehin, Uszpenkij és mások. A lírában az eszményi szépirodalom lelkesül, Maikov, a pánszláv törekvéseket hirdeti. Akszakov Iván, Kolzovot követi Nikitin Iván (1826—1861), a pessimisztikus, bölcselkedő költés Nekrasszov Miklósban (1822—1876) leli az orosz irodalomban legszebb kifejezését.

A legújabb dán irodalom. A skandináv irodalmak közül először a dán irodalomban talált követőkre a realizmus. A Németország ellen érzett politikai gyűlölet az irodalomban nagyobb önállóságra vezetett. A romanticizmusból az átmenetet Frederik Paludan Müller (1809—1876) munkássága mutatja. „Adam Homo“ című nagy époszában Byron „Don Juan“-ját követi, de minden ízében nemzeti maradt. A XIX. század emberének hibáit és bűneit mutatja e költemény. Hőse kiváló tehetséggel megáldott ember, de okatlanul bánik szellemének kincseivel és silány nyárspolgárságba sülyed. Müller többi munkája e kiváló költeményt nem közelíti meg. A negyvenes évek óta megindult szabadabb irány lelkes harczosa Mayer Aron Goldschmidt (1819—1882) a zsidó életből vett, nagy lélektani hűséggel megírt elbeszéléseivel. A realiztikus irány legnagyobb képviselője Henrik Holger Drachman (1846), nemzetéhez hű, de teljesen modern szellem. A realiztikus iskolához tartoznak: Sophos Schandorph, Chr. Topsoë, Jens Peter Jacobsen és K. Gjellerup. A realizmus befolyásától mentes irja gazdag képzelőerővel dalait és drámáit Ch. Frederik Molbech (1821—1887), természeti képeit W. Bergsøe és drámáit Ed. Brandes, ki a dán drámát nemzeti alapon reformálta.

A norvég irodalom. Azzal, hogy Norvégia

1814-ben Dániától elvált, önálló szellemi élet indult benne fejlődésnek. Csak a XVIII. században állították fel az első nyomdát Norvégiában, a XVIII. század közepén jelentek meg az első lapok s 1811-ben állították fel az első egyetemet. A sokáig visszafojtott fejlődés a szabadabb korral egyszerre nagy erőhöz jutott s hozzáfogott a nemzeti jelleg kifejezéséhez. A modern norvég költés első képviselői Henrik Wergeland és Joh. Seb. Welhaven. Wergeland (1808—1845) mint költő és hazafi egyaránt kiváló. Welhaven (1807—1873) a dánok híve maradt és „Norges Dämmering“ (Norvégia hajnala) című költeményében Wergeland pártját szűkkeblűséggel vádolja. Nyomdokukba léptek: Munch, Monsen, Aasen, Vinje és Janson. A legujabb időben Norvégia irodalma rendkívüli jelentőségre emelkedett. Századunk kérdéseit nagy költők új felfogással, szabadon és érdekesen tárgyalják ezen irodalomban, mely ezáltal európai híré lett. A mozgalom vezérei Bjoernstjerne Björnson és Henrik Ibsen. Björnson (1832) nemcsak költő, hanem pártvezér. Mint a régi skandináv világban, egyesül benne a törzsfő az énekes. Hazája mindennél előbbrevaló neki. Sajátos nemzeti jellege és eredeti fölfogása szereztek sikert költői alkotásainak. Népével érez, ez ad a népéletből jellemrajzainak csodálatos erőt Drámáiban és egyéb költeményeiben minden ízében nemzeti költő, kit nemes felfogásu vallásos szellem hat át. Drámái: „Csaták között“, „Az új házasság“, „Sigurd“, „Stuart Mária Skótszágban“, „A király“, „Az új rendszer“, de leginkább „A csőd“, nagy küzdelmeinek és szilárd elveinek tanúságai. Különösen a legutóbbi igazi modern szellemű, ritka jellemző erővel megírt szindarab. Mig Björnson egy jobb korszak felvirradását jósolja, Ibsen (1828) a jelen fölött mond szigorú ítéletet. Björnson hazafi, Ibsen közmopolita, ez okból terjednek könnyebben művei. Az előkelő világnak már ifju korában ellensége s feladatának tudatára ébred: rajzolja az egyén küzdelmét a társadalommal, szabad és őszinte szóval mutatja be az emberiség tragédiáját vagy komédiáját. Pessimista ő, de hisz az emberiségben. Problémáit szigorú igazságossággal, zavartalan nyugalommal fejtegeti, mert nagy erejének tudatában van. Drámái: „A szerelem komédiája“, „A trónkövetelő“, „Peer Gynt“, „A császár és a galileai“, „A társadalom oszlopai“, „Nora“, „A nép ellensége“, „Kisér-

tetek,“ „Rosmersholm,“ „Hedda Gabler“ a modern élet vallási, politikai és társadalmi kérdéseit kérlelhetetlen igazságszeretettel és nagy költői erővel tárgyalják. E két kiváló szellem mellett még több jeles tehetséget adott a legujabb norvég irodalom. Így tűnt ki elbeszéléseivel Jonas Lie, Björnson követője, regényeivel A. L. Vielland, Kr. Elster és M. Colban.

A legujabb svéd irodalom. A romanticizmusból a realizmusba a svéd irodalmat Runeberg és Topelius vezeti át. Joh. L. Runeberg (1804—1877) finn ember s hazájának nemzeti voltáért az orosz uralommal folytatott küzdelme adja kezébe a tollat. Költői elbeszéléseiben („Karácsonyeste“ „A szarvasvadász“, „Hannah“) nemzete viszonyait meghatóan jellemzi, tragédiáiban és vígjátékaiban hatalmas költői erő nyilatkozik meg. Zach Topelius (1818) történeti regényeiben s dalaiban egyszerű, komoly hangon szól. Két király neve és díszíti a legujabb svéd költők sorát. XV. Károlyé, ki mély érzésű költeményeiben a régi svéd világért lelkesedik és II. Oszkáré, ki himnuszaiban, dalaiban, románczaiban kiváló költői tehetségének adja tanujelét. A legujabb költők közül mellettük N. Rydberg „Az utolsó athéni“ és „A keleti tenger kalóza“ című regények szerzője, K. J. Snoilsky gróf, az elegikus, J. A. Strindberg a regényíró, Anna Charlotte Edgren, K. Nyblom, a lírikus és Mária Victoria Benedictson (1850—1890) tűnnek ki.

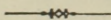
A finn irodalom. Az ezer tő országa hosszú, komor telével, rövid, de szép nyarával, árnyas erdeivel, zuhogó vizeséseivel gazdag népköltés hazája már időtlen idők óta és hű őrizője volt az ősi mīthológiának egész korunkig. Jumala a finn törzsek istene és a természeti erők: fiai, leányai. A finn eposz hősei Väinämöinen és Ilmarinen világalkotó istenek, az ég elsőszüllött fiai. Kalandjaik, sorsuk története, képezik azoknak az énekeknek tárgyát, melyeket E. Lönnrot (1802—1884) gyűjtött össze s az esemény színhelyéről „Kalevala“-nak nevezett el. A finn előkelőség nyelve hosszú időn át a svéd volt s irodalmuk korunkig Agricola (1508—1557) bibliafordítására és az építő tartalmu iratokra szorítkozott. Lönnrot a „Kalevala“ énekein kívül még összegyűjtötte a régi népdalokat és balladákat, hétezer közmondást, háromezer ráolvasást és találós kérdést. Lönnrot mellett a finnek

nemzeti öntudatának felébresztésén M. A. Castrén (1812—1852), a jeles néprajzi kutató fáradozott. Ma már Helsingforsban irodalmi társaság műveli a finn nyelvet. Az újabb írók közül felemlítendő: Paavo Korhonen, A. Stenwall (Aleksis Kivi), Ahlquist (Oksanen), Krohn (Suonio), M. Päivärinta, M. Canth, Jubani Aho.

Az új görög irodalom. Az ó-görög nyelvet a román és szláv hatás tökéletesen átalakította; ezen újan alakult nyelv első emléke Andronikosz „Találkozás“-a, a tizedik századból. De a nyelv elváltozása, a nép keveredése, nem semmisítette meg a költői hatások iránt fogékony görög nemzeti szellemet. Magas hegyek rejtekében élt a klefták (rablók) bátor rendje s apáról fiúra szálltak közöttük népdalaik. E népies költés értékét meg sem közelíti a műköltés. A XVI. század eposzírója, Kornaro, olasz hatás alatt dolgozik. Kortársa, Kortatszisz, tragédiákat írt. Az új görög műköltés csak a XVIII. században indul fejlődésnek, de már a XVII.-ben is akad költő, Leon Allatiosz, ki „Hellász“ című költeményével a nemzeti öntudatot ébresztgeti. E célért küzd és hal meg a görög Marseillaise szerzője Rizosz. A lírát műveli Krisztopulosz (1772), a szatirát Perdikárisz, a drámát Rizosz Nerulosz, a tanító mesét Nilarasz. — A szabadságharc (1821) új, eleven szellemet hozott a költészetbe. Koraisz (1784—1833) megteremti az irodalmi nyelvet, Ypszilantisz (1792—1822) kardjával és lantjával egyaránt dicsőségesen szolgálja hazáját. Szolomoszlendületes ódája a „Szózat“ erejével hatott nemzetére. Uttörő munkás, utódainak példaképe a két Szutzosz testvér, de különösen Sándor. A szatirában, a regényben („A száműzött“, „Leander“,) és a drámában kiváló munkákat alkottak. Szatirairók: Orfanidesz, Komanudesz és a legszellemesebb új-görög író Laszkaratosz. Népies epikus Valaoritisz (1824—1879); „Szokratesz és Arisztofanesz“-ében a régi athéni élet jeles képét adja Bizantiosz. Nagy jelentőségű, kiváló író Rizo-Rhangabé (1810). Politikai vigjátékaiban, „A népámitó“, „Dámosz és Heléna“ című költeményeiben, „Tápász, a jegyző“, „A moreai fejedelem“ című elbeszéléseiben sikerült példaképeket alkotott. A vigjátékokban Bernadakisz és Vlahosz, az elbeszélésben Xenosz és Pekaligas neve emlitendő.

Románia irodalma. A román irodalom csak a

XIX. században kezdődik. Az első említésre méltó költő Alekszandri (1821), ki népdalgyűjteményével, vigjátékaival és „A bojárok” című hazafias drámájával hatott nemzetére. A ballada költésben Bolintineanu vált ki. Az előkelőség elfranciásodása ellen Majoreszku küzd. Kiváló költők még: Serbaneszkü (1839), Negruzzi (1843), a balladában és regényben Szion és Kretcianu, a népies irodalomban Kreangu és Szlavitzi, mint humorista Rozetti. Abban, hogy a romániai népelet és irodalom a külföld előtt ismerős lett, nagy érdeme van Dora d' Istriá-nak (1828) és Erzsébet román királynőnek (Carmen Sylva).

Névjegyzék.

Aasen 70,	Arce 24,	Bartók 63,
Abonyi 56,	Areglio 22,	Batjuskov 30,
About 37,	Arnault 18,	Baudelaire 37,
Ábrányi 63,	Arndt 11,	Bauernfeld 48,
Acsády 66,	Arnim 10,	Baumbach 51,
Agricola 71,	Atterbom 15,	Bazan 24,
Ahlquist 72,	Avellaneda 24,	Bequer 24,
Ainsworth 5,	Auerbach 48,	Beck 47,
Akszakov 69,	Auffenberg 13,	Beer 13,
Alarcon 24,	Augier 36,	Beers 30,
Aleardi 67,	Autran 35,	Beets 29,
Alekszandri 72,	Axenstierna 15,	Belli 67,
Alexis 48,	Ayala 24,	Bellmann 15,
Alison 39,	Baggesen 14,	Belot 37,
Allatiosz 72,	Bajza 28,	Bendictson 71,
Almquist 16,	Baksay 56,	Benedek 56,
Amicis 68,	Ballagi 66,	Benediktov 31,
Amorim 25,	Balogh 26,	Benedix 50,
Andersen 14,	Banck 51,	Beöthy L. 56,
Andronikosz 72,	Bánóczy 66,	Beöthy Zs. 66,
Antheunis 30,	Bancroff 45,	Béranger 18,
Anzengruber 51,	Banville 39,	Berchet 23,
Arany J. 60,	Barante 21,	Bérczy 56,
Arany L. 57, 63,	Barrière 37,	Bergerat 39,
Araujo 25,	Bartalus 57,	Bergh 29,

- Bergsoe 69,
 Bernadakisz 72,
 Bernát 54,
 Bersezio 68,
 Beskov 16,
 Beyle 18,
 Bizantiosz 72,
 Björnson 70,
 Black 44,
 Blammaert 30,
 Blicher 14,
 Bogaers 29,
 Bodenstedt 51,
 Bolintineanu 72,
 Bolyai 26,
 Boratynaskij 31,
 Borgesson 15,
 Börne 46,
 Bornier 39,
 Bourget 39,
 Braddon 43,
 Bran 14,
 Brandes 69,
 Brassai 66,
 Bremer 16,
 Brentano 10,
 Bret Harte 45,
 Brink 29,
 Bireux 20,
 Bronté 43,
 Brouwer 29,
 Brown 44,
 Browning 44,
 Bryant 45,
 Budenz 66,
 Bulwer 40,
 Byron 6,
 Caballero 24,
 Campbell 4,
 Cancte 24,
 Canth 72,
 Cantu 22,
 Carducci 68,
 Carleton 43,
 Carlyle 39,
 Carmen Sylva 73,
 Carrer 23,
 Castrén 72,
 Castilho 25,
 Cavalotti 68,
 Chamisso 11,
 Champfleuri 37,
 Chateaubriand 17,
 Chatrian 37,
 Chénier A. 16,
 Chénier J. 18,
 Cherbulicz 39,
 Chery 10,
 Colban 71,
 Coleridge 3,
 Coppée 39,
 Conscience 30,
 Collins 43,
 Cooper 44,
 Cornelius 51,
 Cort 30,
 Cossa 68,
 Couperus 30,
 Courrier 18,
 Cremer 29,
 Crusenstolpe 16,
 Csató 26,
 Csemegi 65,
 Csengery 66,
 Csengey 63,
 Csepregy 64,
 Csiky 65,
 Csukási 63,
 Currer Bell 43,
 Curtius 49,
 Czakó 64,
 Czuczor 28,
 Dahlgren 15,
 Dalmady 63,
 Danilevskij 31,
 Dantzenberg 30,
 Davidov 30,
 Daudet 37,
 Deák 65,
 Debreceni 28,
 Degré 56,
 Delavigne 18,
 Delvig 30,
 Deschamps 20,
 Dessewffy 65,
 Destanberg 30,
 Dias 25,
 Dickens 41,
 Dingelstedt 47,
 Diniz 25,
 Disraeli 41,
 Dobsa 64,
 Dóczy 65,
 Dora d'Istria 73,
 Dosztojevskij 69,
 Douwes-Dekker 29,
 Drachmann 69,
 Droogenbuck 30,
 Droste-Hülshoff 47,
 Drusin 69,
 Dumas, id. 20,
 Dumas, ifj. 36,
 Dupont 35,
 Duyse 30,
 Ebert 13,
 Ebner-Eschenbach 51,
 Echegaray 24,
 Edgren 71,
 Eeden 30,
 Eichendorff 11,
 Eliot 43,
 Elster 71,
 Emerson 45,
 Endrődi 63,
 Eötvös 53,
 Erckmann 37,
 Erdélyi 57,
 Espronceda 24,
 Evans 43,
 Ewald 14,
 Fahlerantz 16,
 Fallmerayer 14,
 Farina 68,
 Fáy 26,
 Fejér 65,
 Ferenczy 66,

- Ferrari 68,
 Feuillet 36,
 Féval 35,
 Feydeau 37,
 Fichte 9,
 Fischer 51,
 Fitger 50,
 Flaubert 37,
 Flygare- Car-
 lén 16,
 Fogarasi 57,
 Förster 13,
 Fontane 50,
 Fontanes 18,
 Fouqué 10,
 Fraknoi 66,
 Frankenburg 54,
 Freiligrath 47,
 Freitschke 49,
 Freytag 48,
 Fusinato 67,
 Gaal 26,
 Galdos 24,
 Garay 28,
 Garczynski 32,
 Gárdonyi 56,
 Garret 25,
 Gaskell 43,
 Génestet 29,
 Gervinus 49,
 Gezelle 30,
 Ghille 39,
 Giacometti 67,
 Giesebrecht 49,
 Gil y Zarate 23,
 Gittens 30,
 Giusti 67,
 Gjellerup 69,
 Goethem 30,
 Gogol 31,
 Goldsmith 69,
 Gombos 26,
 Goncourt 38,
 Goncsarov 31,
 Gotthelf 49,
 Gottschall 47,
 Grabbe 47,
 Gregorovius 49,
 Greguss 66,
 Gribojedov 31,
 Grigorovics 69,
 Grimm 49,
 Grillparzer 13,
 Grossi 22,
 Groth 49,
 Grote 39,
 Grundtvig 14,
 Grün 48,
 Grünwald 66,
 Guerrazzi 22,
 Guerrini 68,
 Guizot 21,
 Gumälius 16,
 Gutzkow 47,
 Győry 56,
 Gyulai 57, 62. 66,
 Haar 29,
 Hackländer 50,
 Hahn-Hahn 47,
 Halász 66,
 Halm 48,
 Hamerling 50,
 Hammersköld 15,
 Hardenberg 9,
 Hardy 44,
 Harliitt 39,
 Harte 45,
 Hartmann 47,
 Hartzenbusch 24,
 Hasebrock 29,
 Hauck 14,
 Hauff 12,
 Hauptmann 51,
 Haverschmidt 29,
 Hawthorne 45,
 Hebbel 48,
 Hedborn 15,
 Hegel 49,
 Heiberg 14,
 Heilberg 14,
 Heine 45,
 Hemans 4,
 Henszlmann 66,
 Herczeg 56,
 Heremans 30,
 Hermann 66,
 Herreros 23,
 Hertz 51,
 Herwegh 47,
 Herz 15,
 Hettner 49,
 Heyse 50,
 Hiel 30,
 Hillebrand 49,
 Hilman 29,
 Hoffmann E. T.
 A. 10,
 Hoffmann H. 51,
 Hoffmann v.
 Tallersleben 47,
 Horn 10,
 Horne 43,
 Horváth E. 28,
 Horváth M. 66,
 Houwald 10,
 Hugo K. 65,
 Hugo V. 19,
 Hunfalvy 66,
 Hunt 9,
 Ibsen 70,
 Imbriani 68,
 Immermann 46,
 Imre 66,
 Inczédy 63,
 Ingemann 14,
 Ipolyi 66,
 Irving 44,
 Isidorus Orien-
 talis 10,
 Jacobsen 69,
 Jakab J. 26,
 Jakab Ö. 63,
 James 3,
 Janson 70,
 Jászay 65,
 Jaszykov 31,
 Jeffreys 39,
 Jókai 54,
 Jordan 50,
 Jósika 52,
 Jung 47,

- Junqueiro 25,
 Kalevala 71,
 Károly, XV. 71,
 Kate 29,
 Katona 26,
 Keats 9,
 Keleti 66,
 Keller 29, 50,
 Kellgren 15,
 Kelmenfy 54,
 Kemény 55,
 Kerényi 28,
 Kerner 11,
 Khomjakov 31,
 Kielland 71,
 Kingsley Ch. 43,
 Kingsley H. 43,
 Kinkel 48,
 Kis 63,
 Kisfaludy 25,
 Kleist 10,
 Klikspaan 29,
 Kneppelhout 29,
 Knorring 16,
 Kokoljnik 31,
 Kolzov 31,
 Komanudesz 72,
 Kompert 49,
 König 47,
 Koraisz 72,
 Korhonen 72,
 Kornaro 72,
 Körner 11,
 Kortatszisz 72,
 Kossuth 65,
 Koszlov 30,
 Kovács 26,
 Kövér 64,
 Kozma 63,
 Krasinszky 32,
 Kraszevski 32,
 Kreangu 73,
 Kretcianu 73,
 Krilov 30,
 Krisztópulosz 72,
 Kriza 57,
 Krohn 72,
 Kühne 47,
 Kuthy 53,
 Laboulaye 37,
 Lachambeaudie 36,
 Lacroix 20,
 Laet 30,
 Lakers 3,
 Lamartine 19,
 Laprade 35,
 Larra 23,
 Laszkaratosz 72,
 Laube 47,
 Lanka 54,
 Ledeganck 30,
 Legouvé 18,
 Lenau 48,
 Lennep 29,
 Leo 13,
 Leopardi 22,
 Lermontoff 31,
 Leroy 36,
 Leupold 15,
 Leuthold 51,
 Lévy 63,
 Lewis 3,
 Lie 70,
 Lindo 29,
 Lingg 51,
 Lisznyai 62,
 Lockhart 39,
 Löher 49,
 Longfellow 45,
 Lönnrot 71,
 Looy 30,
 Ludwig 48,
 Macaulay 39,
 Madách 63,
 Maeterlinck 39,
 Magelhaes 25,
 Maikov 69,
 Majoreszku 73,
 Malczeski 32,
 Mallarmé 39,
 Malmström 16,
 Manzoni 21,
 Marczali 66,
 Marenco 67,
 Margraf 47,
 Mark Twain 45,
 Martineau 42,
 Maupassant 39,
 Maurik 29,
 Mayer 12,
 Mayhew 43,
 Meijer 29,
 Meilhac 37,
 Meissner 47,
 Merimée 20,
 Meyer 50,
 Michelet 21,
 Mickiewicz 32,
 Mihailov 31,
 Mikszáth 56,
 Mill 39,
 Milow 51,
 Molbeck 69,
 Möller 14,
 Mommsen 49,
 Monsen 70,
 Moore 8,
 Moréas 39,
 Morgan 6,
 Möricke 12,
 Morris 44,
 Mosen 48,
 Möser 51,
 Motley 45,
 Müller A. 10,
 Müller I. P. 69,
 Müller V. 12,
 Multatuli 29,
 Munch 70,
 Mundt 47,
 Munkácsi B. 66,
 Munkácsi J. 26,
 Murger 37,
 Musset 20,
 Nagy 64, 54,
 Negruzzi 73,
 Nekraszov 69,
 Nicander 16,
 Niccolini 22,
 Niebuhr 13,

- Niemcevicz 32,
 Nievo 68,
 Nikitin 69,
 Nilarasz 72,
 Nodier 18,
 Novalis 9,
 Nyblom 71,
 Obernyik 64,
 Ogarev 31,
 Ongaro 68,
 Orfanidesz 72,
 Oszkár, II. 71,
 Osztrovskij 31,
 Öhlenschlä-
 ger 14,
 Paaltjens 29,
 Pailleron 37,
 Päiverinta 72,
 Pákh 54,
 Pálffy 56,
 Polmblad 15,
 Palmeirim 25,
 Pardo 24,
 Pasteiner 66,
 Pauler 66,
 Peene 30,
 Pekaligas 72,
 Pellico 22,
 Percy 3,
 Perdikárisz 72,
 Petőfi 57,
 Picard 18,
 Pierre Loti 39,
 Platen 46,
 Poe 45,
 Poërio 67,
 Polesejav 31,
 Ponsard 35,
 Pósa 63,
 Potgieter 29,
 Prati 67,
 Prescott 45,
 Prutz 47,
 Pückler-Moskau
 47,
 Pulszky 66,
 Puskin 30,
 Pyat 35,
 Queiroz 25,
 Raabe 51,
 Radcliffe 5,
 Rahbeck 14,
 Raimund 48,
 Rákosi J. 65,
 Rákosi V. 56,
 Ranke 13,
 Rapisardi 68,
 Raumer 13,
 Raupach 13,
 Reade 43,
 Recorrenti 67,
 Rees 29,
 Renter 49, •
 Revere 67,
 Reviczky 63,
 Ribiero 25,
 Riedl Fr. 66,
 Riedl Sz. 66,
 Riehl 49,
 Rijswijck 30,
 Rizo Rhangabé
 72,
 Rizon 72,
 Rodenbach 30,
 Rogers 4,
 Roquette 51,
 Rosa, Martinez
 de la 23,
 Rosegger 51,
 Rosetti 44, 67,
 Rouget de
 l'Isle 17,
 Rozetti 73,
 Rückert 12,
 Runeberg 71,
 Rydberg 16, 71,
 Saar 50,
 Saint Beuve 20,
 Salamon 66,
 Sand 33,
 Sardou 37,
 Sárosy 28,
 Schack 51,
 Schaepman 29,
 Schandorph 69,
 Schefer 12,
 Scheffel 50,
 Schelling 9,
 Schenkendorf 11,
 Scherenberg 49,
 Schimmel 29,
 Schlegel 9,
 Schleier-
 macher 13,
 Schlosser 13,
 Schopenhauer
 32, 49,
 Schulze 11,,
 Schwab 12,
 Schwartz 16,
 Scott 4,
 Scribe 33,
 Sealsfield 47,
 Sedgwick 44,
 Serbaneszkü 73,
 Shelley 8,
 Silva 25,
 Simonyi 66,
 Simrock 48,
 Sinkievicz 32,
 Slowacki 32,
 Snellaert 30,
 Snoilsky 71,
 Soulié 35,
 Sonthey 3,
 Spielhagen 50,
 Spindler 13,
 Staëlné 17,
 Stägemann 11,
 Stahr 49,
 Staring 29,
 Stecchetti 68,
 Steffens 13,
 Stenwall 72,
 Steub 49,
 Stieglitz 13,
 Stifter 48,
 Stoddard 45,
 Storm 50,
 Strachwitz 48,
 Strandberg 16,

- Strauss 49,
 Strindberg 71,
 Sudermann 51,
 Sue 35,
 Sukovszki 30,
 Swiburne 44,
 Sybel 49,
 Szabó 66,
 Szabolcska 63,
 Szalay 66,
 Szarvas 66,
 Szász 62
 Szathmáry 56,
 Széchenyi 65,
 Széchy 66,
 Székács 29,
 Szelestey 62,
 Szemere 29,
 Szigeti 64,
 Szigligeti 64,
 Szilády 66,
 Szilágyi 66,
 Szinnyei 66,
 Szion 73,
 Szlavitzi 73,
 Szollogub 69,
 Szolomosz 72,
 Szutzosz 72,
 Tárkányi 29,
 Tavak költői 3,
 Taylor 45,
 Tegnér 15,
 Teleki 66,
 Tennyson 44,
 Testa 68,
 Thackeray 42,
 Thaly 57, 66,
 Theuriet 39,
 Thierry 21,
 Thiers 21,
 Thorild 15,
 Tieck 9,
 Tizek társa-
 sága 59,
 Toldy 28, 66,
 Tolnai 63,
 Tolsztoj 68,
 Tompa 60,
 Topelius 71,
 Topsoë 69,
 Tóth B. 56,
 Tóth E. 64,
 Tóth K. 62,
 Tóth L. 64,
 Toussaint 29,
 Trollope 43,
 Trueba 24,
 Turgenjev 31,
 Twain 45,
 Uchard 37,
 Uhland 11,
 Ujejski 32,
 Vachott 28,
 Vadnai 56,
 Vajda J. 63,
 Vajda P. 51,
 Valaoritisz 72,
 Valera 24,
 Valerius 15,
 Vámbéry 66,
 Vas Gereben 56,
 Varnhagen 49,
 Vega 24,
 Verizmus 68,
 Vigny 20,
 Villemain 21,
 Vinje 70,
 Vischer 51,
 Vitet 20,
 Vjezenszkij 30,
 Vlahosz 72,
 Voss 51,
 Vörösmarty 27,
 Vuylsteke 30,
 Wackernagel 13,
 Wagner 49,
 Waldau 47,
 Walpole 3,
 Warren 41,
 Welhaven 70,
 Wergeland 70,
 Werner 10,
 Wesselényi 65,
 Wienbarg 47,
 Wilbrandt 50,
 Wildenbruch 51,
 Willems 30,
 Wilson 4,
 Winter 14,
 Wood 43,
 Wordsworth 3,
 Xenosz 72,
 Yates 43,
 Ypszilantisz 72,
 Zanella 68,
 Zedlitz 12,
 Zhym 29,
 Ziganov 30,
 Zmorski 32,
 Zola 38,
 Zorilla 23.

Tartalom.

Tizedik rész.

A romanticizmus kora.

A romanticizmus	3
A romantika kezdetei Angliában	3
Walter Scott	4
Byron	6
Shelley és Moore	8
A romanticizmus a német irodalomban	9
Kleist	10
A szabadságharc alatt és után	11
Uhland	11
Az átmenet költői	12
Német prózairók a romanticizmus korában	13
A romanticizmus a dán irodalomban	14
A romanticizmus a svéd irodalomban	15
A romanticizmus kezdetei Franciaországban	16
A császárság korának irodalma	18
A francia romanticizmus	18
A romanticizmus az olasz irodalomban	21
A spanyol romanticizmus	23
Portugallia újabb irodalma	25
A romanticizmus a magyar irodalomban. Kisfaludy Károly	25
Katona	26
Vörösmarty	27
A romanticizmus a holland irodalomban	29
Az orosz romanticizmus	30
A lengyel romantizmus	31

Tizenegyedik rész.

A legújabb kor.

A romanticizmus után	32
A francia irodalom a februári forradalomig	33
A második császárság kora	35

A naturalizmus a francia irodalomban	37
Carlyle	39
Az angol regény	40
Bulwer	40
Dickens	41
Thackeray	42
Tennyson és a legújabb angol irodalom	44
Az amerikai angol irodalom	44
Heine	45
Platen és Immermann	46
Az ifjú Németország	46
A német irodalom 1840. után	48
A legújabb német irodalom	49
A magyar regény	51
Jósika	52
Eötvös	53
Kemény	54
Jókai	54
A népies nemzeti irány	57
Petőfi	57
Tompa	60
Arany	60
Költészetünk a forradalom után	62
Madách	63
A dráma	64
A magyar tudományos irodalom	65
A szabadságharcok költői és a legújabb olasz irodalom	66
A legújabb orosz irodalom	68
A legújabb dán irodalom	69
A norvég irodalom	69
A legújabb svéd irodalom	71
A finn irodalom	71
Az új görög irodalom	72
Románia irodalma	72